

grenzeloos
de wereld begrijpen om de wereld te veranderen

Islamitisch
Fundamentalisme,
de Arabische Lente
en links

GILBERT ACHCAR

Grenzeloos geschrift, een uitgave van Grenzeloos

Islamitisch fundamentalisme, de Arabische Lente en links

In deze brochure publiceren we drie teksten van Gilbert Achcar over islamitisch fundamentalisme en de houding van links daartegenover. De eerste met de titel 'Islamitisch fundamentalisme, de Arabische Lente en links' is de tekst van een interview dat Achcar in december 2016 gaf aan Ashley Smith en dat gepubliceerd is in 'International Socialist Review'. De tweede tekst 'Marxisten en religie, gisteren en vandaag' is van eerdere datum en verscheen oorspronkelijk in het Franse tijdschrift Contretemps en is in januari 2004 in het Nederlands gepubliceerd op de Grenzeloos-site. In deze uitgave zijn een aantal passages waarin gepolemiseerd werd met opvattingen binnen Europees radicaal-links weggelaten. Dit is aangegeven met (...). Op de Grenzeloos-site vind u de volledige tekst. De derde tekst: 'Elf stellingen over de huidige ervaring van islamitisch fundamentalisme' is van 1981 en een van de eerste marxistische analyses van het islamitisch fundamentalisme.

Gilbert Achcar groeide op in Libanon en is momenteel hoogleraar Ontwikkelingsstudies en Internationale Betrekkingen aan de School of Oriental and African Studies (SOAS) aan de Universiteit van Londen. Hij is auteur van talrijke boeken, waaronder *The Clash of Barbarisms: The Making of the New World Disorder*; *The Arabs and the Holocaust: the Arab-Israeli War of Narratives*; *Marxism, Orientalism, Cosmopolitanism*; *The People Want: A Radical Exploration of the Arab Uprising*, en het meest recent *Morbid Symptoms: Relapse in the Arab Uprising*. Op Grenzeloos publiceren we regelmatig vertalingen van artikelen van Achcar.

Deze brochure is te bestellen door € 4,- over te maken op rekening NL25INGB0005571638 t.n.v. Grenzeloos o.v.v. 'Fundamentalisme'. Geef duidelijk aan op welk adres u de brochure wenst te ontvangen. Wilt u meerdere exemplaren bestellen, neem dan even contact met ons op via redactie@grenzeloos.org.

www.grenzeloos.org Prijs: € 2,50

layout: Fleur Heinze

/slamitisch fundamentalisme, de Arabische Lente en links

21 december 2016

Ashley Smith interviewde Gilbert Achcar voor *International Socialist Review* over één van de meest prangende vragen die de Arabische Lente oproept: hoe moeten we het islamitisch fundamentalisme begrijpen en welke houding moet links er tegenover aannemen...

Eén van de belangrijkste ontwikkelingen in het Midden-Oosten de laatste drie decennia is de opkomst van wat commentatoren de politieke islam, islamisme of islamitisch fundamentalisme noemen. Waarom stel jij dat deze politieke stroming beter islamitisch fundamentalisme genoemd kan worden en wat zijn de kenmerken ervan?

De term die gebruikt wordt om het fenomeen aan te duiden, heeft natuurlijk te maken met welke politieke beoordeling je maakt. Elke term heeft verschillende implicaties. Neem één van de termen die je zojuist noemde, de politieke islam. Waarom gebruikt niemand zo'n aanduiding voor instellingen en stromingen in het christendom, het jodendom of het hindoeïsme, door het bijvoorbeeld te hebben over 'het politieke christendom'? Praten over de 'politieke islam' roept de vraag op hoe de 'niet-politieke' islam gedefinieerd zou moeten worden. Met andere woorden, wanneer wordt de islam 'politiek' en wanneer is hij dat niet? Waarom zou de Egyptische Moslim Broederschap worden beschouwd als 'politieke islam' en, laten we zeggen, de Grote Imam van de Al-Azhar-moskee – die een uiterst politieke functie bekleedt – niet? Als je hier serieus over nadenkt, kom je erop uit dat dit label niet veel zin heeft.

De andere term, 'islamisme', die mensen vaak gebruiken, lijkt meer afgebakend. Mensen gebruiken hem om te verwijzen naar politieke bewegingen die de islam beschouwen als hun fundamentele ideologie en programma, vandaar dat 'isme'. De term was oorspronkelijk – door degenen die hem in Frankrijk in de jaren '80 begonnen te gebruiken – bedoeld als een manier om de term 'islamitisch fundamentalisme' te vermijden. Ze voerden aan dat die term politiek beladen was. Maar daarmee gingen ze – wat hun intentie ook was en hoewel ze door sommigen, zoals de marxistische wetenschapper en islamoloog Maxime Rodinson gewaarschuwd waren – voorbij aan het feit dat het een term was die gebruikt werd om naar de islam zelf te verwijzen. Als je woordenboeken raadpleegt,

zul je zien dat islamisme, tot op zijn minst een paar decennia geleden, gebruikt werd als equivalent voor islam.

'Islamisme' wordt in de hoofden van de meeste mensen die het woord horen, vermengd met de islam als religie. En omdat 'islamisme' bijna synoniem is geworden met terrorisme – opnieuw ongeacht de intenties van een aantal van de gebruikers van de term – leidde het ertoe dat mensen terrorisme verwarren met de islam als zodanig. Dit is uiteraard heel gevaarlijk, omdat de term wordt ingebed in een al wijdverbreid islamofob fanatisme, vooral omdat 'islamisme' het verschijnsel beperkt tot alleen de islam als enige van alle religies.

Om deze redenen gebruik ik deze twee termen niet. Ik geef de voorkeur aan de term 'islamitisch fundamentalisme', die twee voordelen heeft. Het belangrijkste voordeel is, dat het begrip fundamentalisme op alle godsdiensten toepasbaar is en je kan een algemene definitie van dit begrip formuleren die op al het religieuze fundamentalisme betrekking heeft. Ze hebben allemaal gemeenschappelijke kenmerken – vooral het vasthouden aan letterlijke en dogmatische interpretaties van religieuze geschriften en een politiek project van het opleggen van die visie op de samenleving door middel van de staat. Op die manier is het begrip fundamentalisme nuttig in het benadrukken van het onderscheid tussen islamitisch fundamentalisme en de islam als religie, omdat mensen gewend zijn hetzelfde onderscheid te maken tussen andere godsdiensten en hun fundamentalisme. Niemand verwacht bijvoorbeeld protestants fundamentalisme met protestantisme. De gebruikers van het woord 'islamisme' beargumenteren vaak dat de term 'fundamentalisme' deel uitmaakt van de geschiedenis van het protestantisme; eigenlijk is dat naar mijn mening juist een argument vóór het gebruik ervan.

Het tweede voordeel van de term 'islamitisch fundamentalisme' is dat het begrip fundamentalisme helpt bij het nauwkeurig onderscheid maken tussen de verschillende stromingen en groepen die de islam een centrale plaats in hun levensbeschouwelijke identiteit geven. De term is beperkter dan termen als 'politieke islam' of 'islamisme', die de neiging hebben om zeer verschillende bewegingen op één hoop te gooien. Neem bijvoorbeeld de in Turkije regerende AK-partij. Die wordt samen met het Iraanse regime meestal opgenomen in de categorieën 'politieke islam' en 'islamisme'. Dit is een nogal misleidende fout, die door de term 'islamitisch fundamentalisme' vermeden wordt. De AKP is geen fundamentalistische partij; ze is geen voorstander van de invoering van de sharia, de islamitische religieuze wet, in Turkije. Het is eerder een conservatieve, rechtse,

islamitische partij, vergelijkbaar met christelijk-conservatieve of rechtse partijen in Europa en ze blijft dat in de kern, ondanks haar recente autoritaire koers.

Zeker, de categorie 'islamitisch fundamentalisme' zelf blijft nogal allesomvattend, zoals alle ideologische categorieën die op een veelheid van bewegingen betrekking hebben (denk bijvoorbeeld aan marxisme of communisme). Terwijl de programmatische kern van een 'islamitische staat' gebaseerd op de sharia in verschillende mate gemeenschappelijk is voor alle groepen in de categorie 'islamitisch fundamentalisme,' streven deze groepen verschillende strategieën en tactieken na. Er zijn dus 'gematigde' fundamentalisten die een geleidelijke strategie hebben voor het bereiken van hun programma, eerst binnen de samenleving en daarna via de staat, terwijl anderen hun toevlucht nemen tot terrorisme of de uitvoering ervan met geweld door de staat, zoals het geval is met de zogenaamde Islamitische Staat, bekend als IS. Maar ze hebben allemaal een dogmatisch en reactionair fundamentalistisch project gemeen.

Wat zijn de wortels van het islamitisch fundamentalisme in het Midden-Oosten? Hoe en waarom is het als een politieke kracht ontstaan?

Het islamitisch fundamentalisme in de vorm van een georganiseerde politieke beweging in de moderne tijd, werd in de late jaren '20 van de vorige eeuw in Egypte geboren toen de Moslim Broederschap werd opgericht. Dat was de eerste moderne politieke organisatie die gebaseerd was op een islamitische fundamentalistische agenda. En dat was ook het moment waarop, eveneens in Egypte, de theorievorming over de islamitische staat, de kern van de islamitische fundamentalistische doctrine, zijn moderne vorm aannam. Er zijn natuurlijk eerdere soorten fundamentalisme en diverse soorten puriteinse sekten geweest in de geschiedenis van de islam, net als in andere monotheïstische godsdiensten, maar de Broederschap pionierde met een soort islamitisch fundamentalisme dat aangepast was aan de toenmalige samenleving in de vorm van een politieke beweging.

Deze soort ontstond op het kruispunt van een aantal gebeurtenissen. De eerste was de proclamatie van de republiek en de afschaffing van het kalifaat in Turkije een paar jaar na het einde van de Eerste Wereldoorlog. De afkondiging van een seculiere republiek in Turkije door Mustafa Kemal kwam als een schok voor hen die de scheiding tussen de islam en de staat afwezen. Dit gebeurde ongeveer gelijktijdig met de stichting van het Saoedische koninkrijk op het Arabisch schiereiland, een staat op basis van een islamitisch

fundamentalistisch uitgangspunt, maar dan wel een met een archaïsch-tribaal karakter.

Op de tweede plaats was Egypte een land dat rijp aan het worden was voor de revolutie vanwege de opeenstapeling van explosieve problemen – sociale problemen, vreselijke armoede op het platteland, een verrotte monarchie, leiders die veracht of gehaat werden door de bevolking, en de Britse overheersing. Links was in Egypte echter zwak en de arbeidersbeweging werd vanaf de jaren '20 onderdrukt. Er was dus een samenloop van factoren, die de opkomst van het islamitisch fundamentalisme als een politieke beweging mogelijk maakte, door in te spelen op de ontevredenheid onder de bevolking.

Vanuit een historisch-materialistisch perspectief, is islamitisch fundamentalisme een treffende illustratie van wat Marx en Engels in het Communistisch Manifest als één van de ideologische oriëntaties van de traditionele middenklasse omschrijven. Een fractie van de traditionele kleinburgerij, de ambachtslieden en de kleine- en middelgrote boeren lijden onder de verpletterende gevolgen van het kapitalisme, dat zich ten koste van hen ontwikkelt en een groot deel van hen in proletariaat verandert, hen dwingt te veranderen van kleine producenten of kooplieden in loontrekkenden, die verplicht worden hun arbeidskracht te verkopen om in hun levensonderhoud te voorzien.

Een fractie van deze kleine bezittende klassen verzet zich tegen de kapitalistische ontwikkeling door 'het rad van de geschiedenis weer terug te draaien', zoals Marx en Engels het treffend verwoordden – een uitstekende formulering – wijzend op het reactionaire karakter van deze klassen-fracties. En de formulering is volledig toepasbaar op het islamitisch fundamentalisme, in die zin dat deze stroming voortvloeit uit een opstand tegen de gevolgen van de kapitalistische ontwikkeling, bevorderd door buitenlandse overheersing, maar dat doet vanuit een reactionair perspectief van teruggaan naar een mythische islamitische Gouden Eeuw van dertien eeuwen geleden. En dat is wat alle islamitische fundamentalistische groeperingen met elkaar gemeen hebben, van de Moslim Broederschap, als een massabeweging althans in het oorspronkelijke Egyptische raamwerk, tot terroristische groeperingen waarvan de meest extreme de verschrikkelijke IS is. Ze delen allemaal de wil om op de één of andere manier de vorm van de overheid en de sociale regels die in de vroege islam bestonden, te herstellen. In het geval van IS geloven ze dat ze daar al mee bezig zijn met hun zogenaamde Islamitische Staat.

Wat is de relatie tussen islamitisch fundamentalisme en het imperialisme? Staan ze tegenover, of in het verlengde van elkaar?

Beide, zou ik eigenlijk zeggen. En er is hier geen tegenstrijdigheid. De troepen van het islamitisch fundamentalisme zijn mensen die reageren op de gevolgen van het kapitalisme en op de imperialistische overheersing en de imperialistische oorlogen. Maar ze reageren er op een reactionaire manier op. Geconfronteerd met kapitalisme en imperialisme, zouden ze kunnen kiezen voor een progressieve strijd, gericht op het vervangen van wild kapitalisme door een sociaal rechtvaardige egalitaire samenleving. Maar zij geloven dat de oplossing het herstel van een vorm van bestuur is die volstrekt inadequaaf is in onze tijd en daarmee klampen ze zich vast aan een zeer reactionair perspectief.

En omdat het een reactionair antwoord is op de problemen die we hierboven hebben genoemd, is het islamitisch fundamentalisme uiteindelijk van oudsher gebruikt door allerlei reactionaire krachten, met inbegrip van het imperialisme zelf. Vanaf het moment van oprichting bouwde de Moslim Broederschap een nauwe band op met wat veruit de meest reactionaire, antidemocratische en vrouwvijandige staat op aarde was en nog steeds is, het Saoedische koninkrijk. Zij vestigden deze band vanwege de verwantschap tussen hun eigen perspectief en wat gewoonlijk wahabisme genoemd wordt: de ideologie van de clan die het Saoedische koninkrijk gesticht heeft.

De Moslim Broederschap opereerde vanaf de oprichting tot 1990 in nauwe samenwerking met het Saoedische koninkrijk. Toen viel Irak Koeweit binnen, wat leidde tot de eerste Amerikaanse oorlog tegen Irak. Tot dat moment was de Broederschap een belangrijke bondgenoot van de VS en het Saoedische koninkrijk, dat zich met ziel en zaligheid aan de VS heeft uitgeleverd. Beide landen gebruikten de Broederschap in de strijd tegen links nationalisme, met name tegen Nasser in Egypte (1952-1970), maar ook tegen de communistische beweging en de invloed van de Sovjet-Unie in landen met een islamitische meerderheid. Deze onheilige alliantie van de Verenigde Staten, Saoedi-Arabië en islamitische fundamentalistische bewegingen was door en door reactionair.

De Saoedi's braken met de Moslim Broederschap omdat de laatste het koninkrijk niet volgde in de ondersteuning van de Amerikaanse aanval op Irak in 1991. Dat was omdat ze het aan de ene kant ideologisch nogal moeilijk vonden om een Westerse interventie tegen een islamitisch land, vanaf het grondgebied waar de heilige plaatsen van de islam zijn gelegen, door de vingers te zien. En aan de andere kant moesten ze rekening houden met het feit dat hun kiezers zeer

gekant waren tegen die agressie, net als de overgrote meerderheid van de publieke opinie in de Arabische landen.

De meeste regionale afdelingen van de Moslim Broederschap veroordeelden de Amerikaanse inzet en aanval en dat leidde tot de breuk tussen het Saoedische koninkrijk en de Broederschap. Ze zochten en vonden een andere sponsor: het emiraat Qatar, dat sindsdien hun hoofdsponsor is. Nadat ze tientallen jaren door de Saoedi's gefinancierd zijn, worden ze nu gefinancierd door het emiraat Qatar. En Qatar is natuurlijk een andere zeer nauwe bondgenoot van de Verenigde Staten in de regio – een land dat het legerhoofdkwartier van het Amerikaanse Centrale Commando (CENTCOM) huisvest en de belangrijkste basis is voor de Amerikaanse luchtoorlogen, van Afghanistan tot Syrië.

Toen de Moslim Broederschap de macht had in Egypte tijdens het presidentschap van hun lid Mohamed Morsi, werden ze door Washington geprezen. Hun staat van dienst is meer dan duidelijk. Andere, meer 'radicale' soorten islamitisch fundamentalisme hebben in het verleden ook samengewerkt met de Verenigde Staten. Het verhaal van Al Qaeda is bekend: dat ontstond door deelname aan de door de VS, Saoedi-Arabië en Pakistan gesteunde guerrilla's tegen de Sovjetbezetting van Afghanistan, om vervolgens na 1990 een gewelddadige vijand van de Verenigde Staten en de Saoedische koninklijke familie te worden, om dezelfde soort reden die leidde tot de breuk van de Broederschap met het koninkrijk.

Is het klassekarakter van het islamitisch fundamentalisme veranderd door de ontwikkeling van deze staatssponsors? Is het nog steeds een uitdrukking van de kleinburgerij of is het 'verburgerlijkt?'

Allereerst is het islamitisch fundamentalisme niet beperkt tot één beweging. Het is, zoals ik aangaf, een breed spectrum van krachten en groepen, van de Moslim Broederschap tot jihadisten en totalitaire fanatici zoals IS. Zelfs als we de discussie tot de Moslim Broederschap beperken, zouden we in gedachten moeten houden dat het een regionale en mondiale organisatie is waarvan de strategieën en tactieken van plaats tot plaats variëren. Maar als we ons tot Egypte beperken, is er inderdaad sprake van een duidelijke 'verburgerlijking' van de Egyptische Broederschap.

Nadat Nasser hen begon te onderdrukken, gingen veel van hun leden en leiders in ballingschap in het Saoedische koninkrijk. Een aantal van hen werd daar zakenman en profiteerde van de olie-boom van de jaren '70. De verbinding met de Saoedische staat en het kapitaal van de Golfstaten speelden een belangrijke rol in de ontwikkeling van een

laag van wat de Turken een 'vrome burgerij' in Egypte noemen – een laag die een steeds belangrijker rol in de Broederschap speelde.

Hoewel deze kapitalistische fractie binnen de Broederschap aanzienlijk in belang toenam, wordt het grootste deel van haar achterban, haar troepen, geworven onder de kleinburgerij en de armere lagen van de bevolking. Dat zou voor niemand een verrassing moeten zijn. Kijk naar Donald Trump in de Verenigde Staten. Hij is de bliksemafleider van reactionaire politiek, maar zijn volgelingen zijn niet de aandeelhouders van Microsoft. Kapitalistisch rechts, vooral de meest reactionaire delen, streeft altijd naar een massale aanhang onder andere klassen, vooral onder boze delen van de middenklasse en de arbeidersklasse.

Dit gezegd hebbende, heeft de verandering in klasesamenstelling van de leiding het programma van de Broederschap nog niet fundamenteel gewijzigd. Ze waren om te beginnen nooit antikapitalistisch – buiten zeer algemene frasen over sociale rechtvaardigheid die je zelfs van de meest conservatieve partijen hoort. Behalve voor groepen die openlijk vasthouden aan een ruw sociaal darwinisme, hebben zelfs de meest conservatieve politieke partijen de mond vol over mededogen. Denk bijvoorbeeld aan het 'medelevend conservatisme' van George W. Bush. Hetzelfde geldt voor de Broederschap. Ze praten over de zorg voor de armen, waarmee ze willen zeggen dat de islam de oplossing biedt en islamitische liefdadigheid de armoede zal verlichten. Dit alles past naadloos bij een neoliberale perspectief dat privatisering van de sociale zorg ondersteunt en delegeert aan particuliere liefdadigheid.

Toen de Broederschap onlangs aan de macht kwam in Tunesië en Egypte bleven ze, zoals verwacht, het economisch beleid van het vorige regime steunen. Ze handelden op basis van IMF-bepalingen en deden alles om de kapitalistische klasse te behagen, met inbegrip van bevriende kapitalisten van het oude regime in beide landen. Islamitische fundamentalisten hebben zich niet verzet tegen de neoliberale orde die in het Midden-Oosten heeft huisgehouden.

Waarom is islamitisch fundamentalisme zo'n dominante politieke trend in het Midden-Oosten geworden? Dit is verrassend, gezien de rijke geschiedenis van seculier nationalisme en communistische organisaties in de regio.

Dit is een heel belangrijk onderwerp. Vandaag de dag overheerst een impressionistische kijk als gevolg van voortdurende mediareportages over de verschillende stromingen van het islamitisch fundamentalisme in het Midden-Oosten. Hierdoor ontstaat de indruk

dat religie in het algemeen en islamitisch fundamentalisme in het bijzonder altijd de politiek in de regio heeft gedomineerd. Maar dat is absoluut niet waar.

Een land als Egypte, de geboorteplaats van de Moslim Broederschap, is een goede illustratie. De Broederschap is erin geslaagd om in de jaren '40 te groeien en een spectaculaire vooruitgang te boeken met de opbouw van een organisatie met honderdduizenden volgelingen. Een van de belangrijkste redenen voor haar groei was het feit dat links in dat land heel zwak en gefragmenteerd was.

Dit in tegenstelling tot andere landen in de regio, waar op dat moment linkse seculiere nationalist en communisten heel sterk waren en de Broederschap daardoor veel zwakker. In Syrië en Irak ontwikkelde de seculiere nationalistische Baath-partij zich in concurrentie met een massale communistische beweging.

In Egypte begonnen dingen te veranderen vanaf de coup in 1952. Nasser en zijn groep van lagere legerofficieren verdreven de top van het leger, wierpen de monarchie omver en riepen de republiek uit. Ze waren politiek gezien een allegaartje. Ze bleven naar links opschuiven en dat mondde uit in nationalistische en sociale hervormingen. Ze voerden een landhervorming door, waarmee ze het eigendom van grootgrondbezitters herverdeelden. Ze nationaliseerden ook buitenlandse bezittingen, met als meest spectaculaire daad de nationalisatie van het Suezkanaal in 1956, wat leidde tot gecombineerde Britse, Franse en Israëlische agressie tegen Egypte. De nationalisatie van buitenlandse activa werd al snel gevolgd door een uitgebreide nationalisatie van Egyptisch privé-vermogen en de afkondiging van het 'socialisme' in 1961.

De linkse radicalisering van deze nationalist – met de figuur van Nasser er torenhoog bovenuit en centraal in het proces – maakte ze enorm populair, niet alleen in Egypte, maar in de hele regio en daarbuiten in de hele Derde Wereld. Dat was vanwege hun sociale hervormingen en hun verzet tegen het imperialisme en het zionisme, die beantwoordde aan de aspiraties van de massa's. Al vroeg, na een korte periode van samenwerking, botsten ze met de Moslim Broederschap en ze onderdrukten die al vóór ze hun radicale koers insloegen. Vanaf dat moment werden de Broeders de bitterste vijanden van de nationalist. En de Saoedi's gebruikten ze samen met Washington als wapen tegen Nasser.

Als gevolg van de radicalisering en de stijgende invloed van het Nasserisme, werd de Broederschap in Egypte volledig gemarginaliseerd. Ze werden zwaar onderdrukt, zeker, maar repressie alleen kan nooit een beweging die een sterke massa-

aantrekkingskracht heeft behouden, helemaal marginaliseren. Een feit is, dat de Broederschap haar aantrekkingskracht verloor. Ze hadden geen oplossingen voor de echte sociale problemen van de massa's, terwijl de nationalististen die wel gedeeltelijk op de agenda zetten. In die periode begonnen de meeste mensen in Egypte en de hele regio de Moslimbroeders te zien als agenten van de Saoedi's en de CIA.

De situatie begon te veranderen aan het eind van de jaren '60 met de crisis van het seculiere nationalisme. Het doorslaggevende moment was de Israëlische overwinning in 1967 op het Egypte van Nasser en het Syrië van de Baath-partij. Net als Egypte, had Syrië een links-nationalistische radicalisering ondergaan onder leiding van een groep die al snel daarna door Assad – de vader van de huidige slager in Syrië – omvergeworpen zou worden. Met de nederlaag in 1967, gevolgd door het neerslaan van de Palestijnse guerrilla's in Jordanië in 1970, Nasser's dood en de omverwerping van de linkse factie van de Baath-partij, kreeg het radicale Arabische nationalisme een enorme terugslag, die ruimte bood aan de comeback van de Moslim Broederschap.

Nasser's opvolger, Sadat, begon met een serie 'de-Nasserisaties' in Egypte en draaide daarmee al het progressieve agrarische, industriële, anti-imperialistische en antizionistische beleid van het Nasser-tijdperk terug. Toen hij begon aan die regressieve reis, liet hij leden van de Moslim Broederschap vrij uit de gevangenis en opende de grens voor de leden in ballingschap om terug te keren. Dat was omdat hij ze als bondgenoten nodig had in zijn reactionaire onderneming in Egypte. Ze speelden die rol graag en werden de stoottroepen van de ideologische strijd van Sadat tegen links. Sadat stond ze toe hun organisatie weer op te bouwen tot een massabeweging, op voorwaarde dat ze zijn regering niet zouden betwisten. Deze relatie bleef ook met Sadat's opvolger, Mubarak, in stand.

In een context van een zwakke linkse beweging, waarvan het meest zichtbare deel een net zo dubbelzinnige relatie met het regime heeft als de Broederschap, vulde die een vacuüm en trok ontevreden delen van de bevolking aan. Met fondsen bijeengebracht door nieuwe kapitalisten in hun rangen en van hun Saudische sponsor, slaagden ze er opnieuw in om spectaculair groeien. Maar met hun hervonden kracht kwam ook de ambitie om een meer politieke rol te spelen dan het regime wilde toestaan. Dit leidde van tijd tot tijd tot spanningen en soms tot onderdrukking door het regime. Maar iedere keer werden ze na een relatief korte periode van detentie weer vrijgelaten uit de gevangenis. Ze hebben nooit zo hard onder de repressie geleden als

ten tijde van Nasser. Mubarak heeft nooit geprobeerd ze te verpletteren of hun beweging volledig te verbieden. Ze bleven getolereerd om door het regime te worden gebruikt en ondervonden alleen tijdelijke repressie als het regime dacht dat ze hun grenzen hadden overschreden.

Ze kwamen in 2011 dus niet uit de lucht vallen. Ze waren een heel belangrijke kracht in Egypte, ook in de electorale arena. In 2005 slaagden ze er zelfs in om 20 procent van de zetels in het parlement te krijgen. Mubarak gebruikte deze gecontroleerde stijging van het zetelaantal als een waarschuwing aan de regering van George W. Bush, die hem onder druk zette om een zekere mate van politieke liberalisering door te voeren. Zonder krachten van betekenis op links of liberalen die in staat waren om het regime uit te dagen en de ontevredenheid van de bevolking tot uitdrukking te brengen, was het islamitisch fundamentalisme ongeveer in de beste positie om dit potentieel op te vangen.

Maar de geschiedenis laat zien dat als er een progressieve stroming is met enige geloofwaardigheid, het fundamentalisme doeltreffend bestreden kan worden. De zwakte van links is omgekeerd evenredig met de kracht van het islamitisch fundamentalisme. Wat één van de twee stromingen wint, verliest de andere (de zero-sum regel), in tegenstelling tot de relatie tussen links en de bevrijdingstheologie in Latijns-Amerika. Daar is de bevrijdingstheologie, die een progressieve interpretatie van het christendom is, een belangrijk onderdeel van links, waarmee het op veel plaatsen is verbonden in dezelfde organisaties, zoals vroeger het geval was in de Braziliaanse Arbeiders Partij (PT) tijdens haar radicale hoogtijdagen. In het Midden-Oosten staat links tegenover het islamitisch fundamentalisme als één van de twee belangrijke polen van reactionaire politiek. De regering is de andere pool.

De Arabische opstand werd dus sinds 2011 geconfronteerd met twee contrarevolutionaire krachten. Er is geen sprake van een traditionele binaire oppositie van revolutie en contrarevolutie, maar een driehoeksverhouding waarin een revolutionair proces geconfronteerd wordt met twee contrarevolutionaire polen. De progressieve krachten die in de vroege stadia de aspiraties van de opstand uitdrukten, initieerden en organiseerden, botsten al snel met het regime aan de ene kant en met de Islamitische fundamentalistische oppositie tegen het regime aan de andere kant. Beide waren ze even sterk gekant tegen de aspiraties van de revolutionaire golf en in sommige landen van de regio werkten ze direct samen in het tegenwerken van de radicalisering.

Egypte is opnieuw een goede illustratie van de samenwerking van de Broeders met de militairen in 2011, het eerste jaar van de opstand. Feitelijk gaf dit ruimte aan het progressieve kamp. De presidentsverkiezingen van 2012 lieten de opkomst zien van de progressieve pool met de Nasseristische kandidaat Hamdin Sabahi, die er tot ieders verrassing in slaagde om het grootste aantal stemmen te halen in Caïro en Alexandrië, en landelijk een vijfde van het aantal stemmen. Hij kwam heel dicht bij de twee leidende kandidaten in de eerste ronde, de kandidaat van de militairen en die van de Moslim Broederschap, Mohamed Morsi.

Helaas trapte Sabahi in 2013 in de val van het ondersteunen van de militaire staatsgreep tegen Morsi. In plaats van consequent oppositie te voeren tegen beide contrarevolutionaire kampen, steunde hij achtereenvolgens de Moslim Broederschap in 2011 en vanaf 2013 het leger. Alleen op het moment dat hij op gelijke afstand van beide stond, in 2012, bereikte hij een doorbraak. Uit deze ervaring moet links een belangrijke les leren, als het een geloofwaardige kracht wil worden en een nieuwe opstand naar de overwinning wil leiden. Het moet een alternatief opbouwen tegen zowel het regime als de islamitische fundamentalisten. Als dit niet gebeurt en omdat de politiek net zoals de natuur een vacuüm verafschuwt, kan de Moslim Broederschap een comeback maken en zichzelf opnieuw opbouwen als de belangrijkste oppositie tegen het regime, of erger nog, kunnen we de ontwikkeling van opnieuw meer gewelddadige soorten van islamitisch fundamentalisme zien.

Dit lijkt me de moeite waard om wat meer uit te werken. Hoe zou links zich op moeten stellen tegenover islamitisch fundamentalistische krachten die tegen het imperialisme en het zionisme vechten? Hoe zou links bijvoorbeeld Hamas en Hezbollah moeten benaderen?

Links heeft een rijke traditie die we in de benadering van deze kwestie door zouden moeten trekken. Deze traditie bestaat uit het ondersteunen van gerechtvaardigde strijd tegen kolonialisme en imperialisme, ongeacht wie die strijd voert, zonder te vervallen in kritiekloze steun aan degenen die de strijd voeren. Toen bijvoorbeeld fascistisch Italië in 1935 Ethiopië binnenviel, was het voor iedere anti-imperialist volstrekt duidelijk om zich tegen die invasie te verzetten, hoewel Ethiopië werd geregeerd door een regime dat in iedere linkse benadering uiterst reactionair was. Het verzet tegen de Italiaanse invasie betekende geen kritiekloze steun aan de Ethiopische keizer.

Dezelfde aanpak zou nu moeten worden gevolgd. Hamas of Hezbollah zijn bezig met de strijd tegen de Israëlische bezetting en

agressie. Wij steunen deze strijd, ongeacht wie die strijd voert. Maar Hamas is niet de enige groep die Israël bestrijdt; er zijn andere groepen op het Palestijnse toneel. We moeten dus onderscheiden welk van deze antizionistische groepen dichter bij ons politieke perspectief staat. En datzelfde geldt voor Libanon.

In zowel Palestina als Libanon geldt de zero-sum regel tussen links en deze krachten. Hamas is erin geslaagd om te groeien ten koste van Palestijns links. Ten tijde van de eerste Palestijnse intifada in 1988, was links de leidende kracht in de in 1967 bezette gebieden. Maar de linkse organisaties vergoelijkten direct of indirect de capitulatie van Yasser Arafat voor de VS en Israël. En dat was desastreus voor hun politieke invloed en gaf ruimte aan Hamas. Vergeet niet dat Hamas is gesticht door de Palestijnse tak van de Moslim Broederschap, die tot dan toe feitelijk de Israëlische bezetting steunde als tegengif voor de PLO.

Hetzelfde geldt voor Hezbollah, dat na de Israëlische invasie in Libanon in 1982 ontstond. Maar het was niet Hezbollah, dat het verzet tegen deze invasie begon. Feitelijk waren het de Communistische Partij en linkse nationalistische krachten die dat deden op basis van een traditie van strijd van deze krachten tegen herhaalde Israëlische invasies in het zuiden van Libanon. Hezbollah bouwde zichzelf op ten koste van deze krachten, vooral de Communistische Partij, die een sterke invloed had in regio's in Libanon met een sjiitische meerderheid en derhalve door Hezbollah – een sektarische sjiitische organisatie – als een belangrijke concurrent werd gezien.

Hezbollah ging zelfs zo ver om prominente sjiitische figuren van de Communistische Partij te vermoorden. Hoewel het de dominante kracht in een rechtvaardige strijd werd – de strijd tegen de Israëlische bezetting – is het zeker niet een progressieve kracht. Het bereikte zijn status door progressieve krachten die dezelfde strijd voerden te onderdrukken en weg te drukken. Toch was het juist om het Libanese verzet te steunen, ook al werd het in overweldigende mate gedomineerd door Hezbollah. Dat is niet hetzelfde als Hezbollah in het algemeen, onvoorwaardelijk en zonder kritiek te steunen.

De binnenlandse sociale, economische en culturele politiek van Hezbollah in Libanon is absoluut niet progressief. De Partij van God (Hezbollah in het Arabisch) heeft zichzelf heel goed aan de neoliberale wederopbouw van Libanon aangepast. En we moeten ook niet vergeten dat het sterk afhankelijk is van het Iraanse regime, dat allesbehalve progressief is. Als de VS of Israël nu een aanval op Iran zou lanceren, zouden we niet aarzelen dat land te steunen. Maar dat

betekent niet dat we het Iraanse regime niet als een reactionair, repressief, kapitalistisch regime beschouwen en om die reden dus als een vijand van de sociale zaak waar wij voor vechten.

Het is heel belangrijk om dit te begrijpen, omdat Iran en Hezbollah het contrarevolutionaire regime in Syrië de laatste jaren te hulp zijn geschoten. Ze hebben belangrijke stoottroepen geleverd voor de aanval van het regime op de democratische beweging van de bevolking. Dit toont hun diep-reactionaire karakter. Voor het Iraanse regime was dit een voortzetting van haar optreden tegen de democratische beweging in Iran in 2009.

Hoe zou links zich nu moeten opstellen tegenover de Broederschap in Egypte? Sommigen karakteriseren de Broederschap als een reformistische kracht waarmee links een verenigd front kan vormen. Wat denk jij daarvan? En wat is jouw alternatief voor deze aanpak?

Nou, laat me wijzen op de houding van sommige delen van links in Egypte, in plaats van uit de verte een regel voor te schrijven. Er zijn delen van links, waar ik het mee eens ben, die zich verzetten tegen de militaire machtsovername en de ernstige repressie tegen de Moslim Broederschap veroordelen, zonder enige politieke steun aan de Broederschap te geven.

De Broederschap karakteriseren als 'reformistisch' is op zijn zachtst gezegd misleidend. Ongedefinieerd, kan zo'n label betekenen dat de Broederschap gezien wordt als vergelijkbaar met de hervormingsgezinde vleugel van de arbeidersbeweging. Dat zou een absurde verwarring zijn. Je zou natuurlijk kunnen zeggen dat de Broederschap 'reformistisch' (of 'matig') is in vergelijking met de 'radicale' jihadisten en terroristen, zoals Al Qaeda en IS, maar dan wel binnen het spectrum van de reactionaire islamitisch fundamentalistische ideologie.

Het zou echter volkomen onjuist en misleidend zijn om te zeggen dat de Broederschap 'reformistisch' is zonder enig voorbehoud, want dat zou betekenen dat ze op dezelfde manier hervormingsgezin zijn als sommige niet-revolutionaire progressieve, stalinistische, sociaaldemocratische of links-nationalistische stromingen die geloven dat ze het socialisme kunnen bereiken zonder ontmanteling van de burgerlijke staat. De ultra-neoliberaale Moslim Broederschap is alleen in de uitvoering van haar islamitisch-fundamentalistische programma 'reformistisch' en helemaal niet in de één of andere sociaaldemocratische zin. Het is een uiterst reactionaire kracht in de sociale politiek. Maar dat rechtvaardigt niet in het minst het ondersteunen van hun onderdrukking door regimes die net zo

reactionair zijn als zij. Links zou altijd de meest consistente strijder voor democratische vrijheden moeten zijn.

Wat zijn de lessen die jij voor links trekt uit de rol die islamitisch fundamentalistische krachten spelen in de Arabische Lente als geheel?

Wat ik over Egypte heb gezegd, kan tot de hele Arabische opstand worden uitgebreid. Links moet een correcte houding van verzet aannemen tegenover beide contrarevolutionaire polen, vertegenwoordigd door het regime aan de ene kant en de Islamitische fundamentalistische krachten aan de andere kant en een derde pool proberen op te bouwen die zich in een strategisch perspectief in gelijke mate tegen beide verzet.

Natuurlijk kan links op tactische gronden 'samen strijden' met de één tegen de ander – de gevaarlijkste op dat moment – op voorwaarde dat links zijn 'eigen programma' volgt en beide reactionaire polen uitdaagt. Strategisch zou links de strijd op beide fronten moeten voeren. In plaats van deze benadering hebben we helaas progressieve krachten gezien, die zich aansluiten bij de islamitische fundamentalisten tegen het regime – zoals dat in de eerste fasen van de opstand in veel landen gebeurde, of nog steeds gebeurt in het geval van Syrië – terwijl andere delen van links met het bestaande regime tegen de islamitische fundamentalisten strijden.

In de eerste categorie kan je in de regio nog wel een paar misleide personen vinden die de moslim Broederschap ten onrechte als 'reformistisch' labelen (deze karakterisering is eigenlijk zo vreemd, dat maar heel weinig mensen haar kunnen ondersteunen). De meeste groepen in de tweede categorie noemen de Broederschap onterecht 'fascistisch', en dat is net zo verkeerd. De analogie met het fascisme houdt geen rekening met de grote verschillen tussen de twee stromingen en richt zich alleen op een aantal organisatorische kenmerken die gemeenschappelijk zijn voor heel verschillende partijen – met inbegrip van de stalinistische traditie – op basis van de begrippen massamobilisatie en indoctrinatie. In tegenstelling tot het historische fascisme is de Moslim Broederschap niet in imperialistische landen ontstaan in reactie op een arbeidersbeweging die het kapitalisme uitdaagde, teneinde een hardere versie van het imperialisme te belichamen.

Je hebt dus deze twee diametraal tegenover elkaar staande benaderingen. En dan zijn er ook nog linkse groepen die van de ene naar de andere kant geschoven zijn. De Egyptische Nasseristische partij, geleid door Sabahi, verschoof bijvoorbeeld van een

bondgenootschap met de Moslim Broederschap in 2011 (de toetreding tot hun electorale coalitie als junior partner), naar een bondgenootschap met het leger in 2013, waarmee ze toetrad tot het koor dat een lofzang zong over veldmaarschalk Sisi. Dit politieke patroon is desastreus voor de opbouw van een progressief alternatief in de regio. Het is van cruciaal belang voor de progressieven om op te komen voor een derde revolutionaire pool, die zich verzet tegen beide contrarevolutionaire polen die nú domineren, zodat ze op enig moment weer de aspiraties belichamen, die de Arabische Lente in 2011 inspireerden.

Op korte termijn zullen we meer rampen zoals de huidige zien in een regio overweldigd door de botsing tussen de twee contrarevolutionaire polen. Het beste scenario op korte termijn is een coalitie tussen de twee reactionaire polen, zoals in Tunesië gebeurde, waar de lokale equivalent van de Moslim Broederschap is opgenomen in een regeringscoalitie met de oude krachten van het regime, of Marokko waar de koning de lokale equivalent opnam in de regering. Washington en zijn Europese bondgenoten schuiven dit scenario bijna overal in de regio met kracht naar voren: de verzoening tussen de twee contrarevolutionaire polen is vanuit hun perspectief natuurlijk van groot belang.

Maar zo'n verzoening zou ook vanuit een progressief perspectief gunstig zijn, omdat het de progressieve krachten zou dwingen om zich tegen beide contrarevolutionaire polen te verzetten en hun opkomst als het alternatief voor beiden zou bevorderen. In ieder geval hangt de toekomst van de linkerzijde in het Midden-Oosten er vanaf of ze in staat is om deze oriëntatie op orde te krijgen.

Marxisten en religie, gisteren en vandaag

14 januari 2004

De klassieke, theoretische ('filosofische') houding van het marxisme ten opzichte van religie bestaat uit drie delen die in beginsel al gevonden kunnen worden in de *Inleiding tot Hegels rechtsfilosofie* (1843-44) van de jonge Marx:

'Ten eerste: een kritiek van religie als een factor van vervreemding. De mens schrijft aan het goddelijke wezen de verantwoordelijkheid toe voor een geloof waar dit wezen niks mee van doen heeft ('De mens maakt religie, religie maakt niet de mens'). Hij/zij verplicht zich tot het volgen van regels en geboden die in veel gevallen zijn/haar optimale ontwikkeling remmen, hij/zij onderwerpt zich vrijwillig aan religieuze autoriteiten die hun legitimiteit ontleen aan de fictie van hun geprivilegieerde verhouding met het goddelijke wezen, of aan hun specialisatie op het gebied van religieuze kennis.

'Ten tweede: een kritiek van religieuze en sociale doctrines. Religies zijn de ideologische overblijfselen van lang vervlogen tijden: religie is een 'vals bewustzijn van de wereld', temeer naarmate de wereld verandert. Geboren in pre-kapitalistische samenlevingen, zijn religies in staat geweest om vernieuwingen, zoals de Protestantse Reformatie in de geschiedenis van het Christendom, te ondergaan. Vernieuwingen die echter noodzakelijkerwijs beperkt en gedeeltelijk blijven zo lang een religie een 'heilig schrift' vereert.

'Een derde element is een 'begrip' (in de betekenis van het woord zoals gebruikt door Weber) van de psychologische rol die religie kan spelen voor de verworpenen der aarde. 'De religieuze ellende is tegelijk de expressie van de werkelijke ellende en het protest tegen de werkelijke ellende. De religie is het gejammer van het verdrukte schepsel, het sentiment van een harteloze wereld, zoals zij het vernuft is van een vernuftloze toestand. Zij is het opium van het volk.'

Uit deze drie overwegingen volgt in het klassieke marxisme een conclusie, verwoordt door de jonge Marx: 'Het overstijgen (Aufheben) van religie als het denkbeeldige geluk van het volk betekent het eisen van hun werkelijke geluk. Hen oproepen zich te ontdoen van illusies wat betreft hun omstandigheden betekent hen op te roepen zich te ontdoen van omstandigheden die illusies noodzakelijk maken.

Kritiek op religie is daarom, in de kiem, kritiek op het tranendal waarvan religie het aura is.'

Het klassieke marxisme zag het schrappen van religie echter niet als een noodzakelijke voorwaarde voor sociale emancipatie. (De opmerkingen van de jonge Marx kunnen als volgt gelezen worden: om illusies te overkomen is het eerst noodzakelijk om een eind te maken aan de 'omstandigheden die illusies noodzakelijk maken'). In elk geval, en net zoals in het geval van de staat, zou men kunnen zeggen, de opgave is niet het afschaffen van religie maar het creëren van de omstandigheden waarin zij zal uitsterven. Het is geen kwestie van het verbieden van 'het opium van het volk' en nog minder van het onderdrukken van de verslaafden. Het gaat er slechts om een einde te maken aan de geprivilegieerde banden die de drugdealers onderhouden met de gevestigde machten zodat de geestelijke invloed ervan verminderd kan worden.

Drie niveaus moeten hier in aanmerking worden genomen: klassiek marxisme, dat wil zeggen het marxisme van de stichters vereist niet het opnemen van atheïsme in het programma van sociale bewegingen. Integendeel, in zijn kritiek op de blanquistische migranten uit de Commune van Parijs (1874), bespotten Engels hun pretenties dat zij religie per decreet zouden kunnen afschaffen. Zijn scherpe visie is geheel bevestigd door de ervaringen van de 20ste eeuw, zoals zijn stelling dat 'vervolgingen de beste manier zijn om impopulaire overtuigingen te promoten', en dat 'de enige dienst die men vandaag nog aan God kan bewijzen is atheïsme een bindend geloofsartikel verklaren'.

De scheiding van kerk en staat is aan de andere kant een noodzakelijke en niet te verwaarlozen eis die al deel uitmaakte van het programma van radicale burgerlijke democraten. Maar ook hier moet men scheiding niet met verbod verwarren, zelfs wat onderwijs betreft. In zijn kritiek op het Programma van Erfurt van de Duitse Sociaaldemocratie (1891) stelde Engels de volgende formulering voor: 'Volledige scheiding van kerk en staat. Alle religieuze gemeenschappen zullen zonder uitzondering door de staat behandeld worden als privé-verenigingen. Ze moeten ontdaan worden van alle publieke fondsen en van alle invloed op publieke scholen.' Tussen haakjes voegde hij het volgende commentaar toe: 'Ze kunnen er niet van weerhouden worden om van hun eigen fondsen hun eigen scholen te vormen om daar hun onzin te onderwijzen!'

Tegelijkertijd moet de arbeiderspartij de ideologische invloed van religie bestrijden. In de tekst uit 1873 juichte Engels het feit toe dat

het merendeel van de Duitse socialistische arbeiders-activisten voor het atheïsme gewonnen waren en stelde de verspreiding van 18de-eeuwse materialistische lectuur voor om een zo groot mogelijk aantal nog gelovige arbeiders voor het atheïsme te winnen.

In zijn kritiek op het Programma van Gotha van de Duitse arbeiders partij (1875) legde Marx uit dat persoonlijke vrijheid in kwesties van geloof en van religieuze handelingen slechts opgevat moest worden als het afwijzen van bemoeienis door de staat. Hij verwoordde het principe als volgt: 'Iedereen moet in staat zijn om in zowel zijn of haar religieuze als lichamelijke behoeften te voorzien zonder dat de politie zijn neus erin steekt'. Niettemin vervolgde hij: 'Maar de arbeiderspartij moet wat dit betreft in elk geval duidelijk maken dat zij zich ervan bewust is dat burgerlijke 'vrijheid van meningsuiting' niets meer is dan de tolerantie van alle mogelijke vormen van religieuze vrijheid van geweten, terwijl zij (de partij) daar bovendien streeft naar het bevrijden van het bewustzijn van de hekserij van religie.'

Het klassieke marxisme heeft religie slechts bekeken vanuit het oogpunt van de relaties van Europese samenlevingen met hun eigen traditionele religies. Het nam de vervolging van religieuze minderheden niet in aanmerking en al evenmin het nog belangrijkere gegeven van de vervolging van de religies van onderdrukte volkeren door overheersende staten met een andere religie. In onze tijd, gekenmerkt door de koloniale erfenis en de verplaatsing hiervan naar de imperialistische metropolen zelf – in de vorm van een 'intern kolonialisme' waarvan de kenmerkende eigenschap is dat de gekoloniseerden zelf expats, dat wil zeggen 'migranten' zijn – is dit aspect van groot belang.

In een context gedomineerd door racisme, een natuurlijk bijproduct van de koloniale erfenis, moet de vervolging van religies van de onderdrukten, de voormalige gekoloniseerden, niet alleen verworpen worden omdat vervolging 'de beste manier is om impopulaire overtuigingen te promoten'. Ze moet vooral verworpen worden omdat ze een deel is van etnische of raciale onderdrukking, evenmin te tolereren als politieke, wettelijke of economische vervolging en discriminatie.

Natuurlijk, de religieuze praktijken van gekoloniseerde volken kunnen zeer achtergebleven overkomen op de bevolking van de metropolen wiens materiële en wetenschappelijke superioriteit al bevestigd wordt door de daad van kolonialisatie zelf. Niettemin, men kan de zaak van de emancipatie van gekoloniseerde volken niet dienen door hen tegen hun wil een andere levenswijze op te leggen. Het pad naar de

hel van racistische onderdrukking is geplaveid met goede, 'beschavende' bedoelingen en we weten hoe sterk de arbeidersbeweging gedurende het koloniale tijdperk besmet raakte met liefdadige pretenties en filantropische illusies.

Engels had al gewaarschuwd tegen dit koloniale syndroom. In een brief van 12 september 1882 aan Kautsky, waarin hij voor een proletariaat dat de macht veroverd heeft een emancipatoire politiek formuleerde, die geheel gekenmerkt werd door de zorg om een veronderstelde bevrijding niet te laten omslaan in een versluisde vorm van onderdrukking:

'De landen die bevolkt worden door een inheemse bevolking en die simpelweg onderworpen zijn, zoals India, Algerije, de Nederlandse-, Portugese- en Spaanse bezittingen, moeten door het proletariaat overgenomen worden en zo snel mogelijk naar onafhankelijkheid geleid worden. Het is moeilijk te zeggen hoe dit proces zich zal ontwikkelen. India zal misschien, ja zelfs zeer waarschijnlijk, een revolutie voortbrengen en aangezien een zichzelf emanciperend proletariaat geen koloniale oorlogen kan voeren, moet deze vrij baan krijgen; zij zal natuurlijk niet geschieden zonder allerlei vernielingen, maar dit soort dingen is onverbrekelijk verbonden met alle revoluties. Hetzelfde kan ook elders plaatsvinden, bijvoorbeeld in Algerije en Egypte en dat zou zeker het beste zijn voor ons. Wij zullen thuis genoeg te doen hebben. Als Europa en Amerika gereorganiseerd zijn, zal dit zo'n kolossale bron van kracht zijn en zo'n voorbeeld dat semi-beschaafde landen op eigen kracht zullen volgen. Alleen al economische behoeften zullen hier genoeg voor zijn. Maar wat betreft de sociale en politieke fasen die deze landen zullen doormaken, voordat ook zij een socialistische organisatie bereiken, daar kunnen wij, mijns inziens, nu slechts zinloze hypothesen over opstellen. Slechts één ding is zeker; het zegevierend proletariaat kan geen enkele zegen aan een buitenlandse natie opdringen zonder daarmee haar eigen zege te ondermijnen.'

Een elementaire waarheid, maar nog steeds vaak genegeerd: alle 'zegeningen' die onder dwang opgelegd worden, staan gelijk aan onderdrukking en kunnen als niets anders ervaren worden door hen die er aan onderworpen zijn.

In de discussie over de islamitische hoofddoek (de hjaab) komen alle hierboven genoemde problemen samen. Het stelt ons in staat om de marxistische houding in al haar aspecten te beschrijven.

In de meeste landen waar de islam de religie van de meerderheid is, is religie nog steeds de dominante vorm van ideologie. Achterlijke, min of meer letterlijke, interpretaties van de islam dienen om gehele

bevolkingsgroepen te onderdrukken en cultureel achtergesteld te houden. In het bijzonder vrouwen ondergaan wereldlijke onderdrukking, verhuuld door religieuze legitimatie.

In een dergelijke context is de ideologische worsteling tegen het gebruik van religie als een werktuig van onderwerping de sleutel in de strijd voor emancipatie. De beweging voor sociale vooruitgang moet de scheiding tussen kerk en staat tot een topprioriteit maken. Democraten en progressieven moeten vechten voor de vrijheid van elke man en elke vrouw in kwesties van geloof, ongeloof en religieuze handelingen. Tegelijkertijd blijft de strijd voor vrouwenbevrijding het criterium voor elke emancipatoire beweging, de toetssteen voor elke progressieve eis.

Een van de meest elementaire aspecten van de vrijheid van vrouwen is om zich te kleden zoals zij dat willen. Als de islamitische hoofddoek, en dit geldt nog sterker als het om nog meer verhullende kledingstukken gaat, aan vrouwen wordt opgelegd is dit een van de meest voorkomende vormen van dagelijkse seksuele onderdrukking – een vorm die al te meer zichtbaar wordt naarmate zij vrouwen meer onzichtbaar maakt. De strijd tegen de verplichting om de hoofddoek of andere sluiers te dragen is onlosmakelijk verbonden met de strijd tegen andere vormen van vrouwenonderdrukking.

Maar, de strijd voor emancipatie zou in hoge mate gecompromitteerd raken als zij zou trachten vrouwen te 'bevrijden' door toevlucht te nemen tot dwang, niet tegen hun onderdrukkers, maar tegen de vrouwen zelf. Het onder dwang afrukken van religieuze kleding – ook als deze kleding vrijwillige onderwerping betekent – is een daad van onderdrukking en niet van emancipatie. Bovendien is het een aanpak die tot mislukken is gedoemd, zoals Engels voorspelde: het lot van de islam in de voormalige Sovjet-Unie of de ontwikkeling in Turkije vormen treffende illustraties van de waanzin van elke poging om religie of religieuze praktijken met dwang uit te roeien.

'Iedereen moet in staat zijn om in zijn/haar religieuze zo goed als lichamelijke behoeften te voorzien' – vrouwen die de hjaab dragen net zo goed als mannen met baarden – 'zonder dat de politie zijn neus erin steekt'.

De verdediging van deze elementaire individuele vrijheid is een noodzakelijke voorwaarde voor elke succesvolle strijd tegen religieuze dictaten. Het verbieden van de hjaab legitimeert op paradoxale wijze het opleggen ervan door hen die het als een religieuze eis beschouwen.

Slechts de principes van de vrijheid van geweten en een strikt individuele religieuze praktijk, of het nu gaat om kleding of iets anders, en het respecteren van deze principes door seculiere overheden, maken legitieme en succesvolle oppositie tegen religieuze dwang mogelijk. De Koran zelf verkondigt: 'Geen dwang in religieuze aangelegenheden'!

Bovendien schaadt het verbod op de hijaab en andere religieuze symbolen in scholen niet alleen de vrijheid van onderwijs maar is zij vooral contraproductief omdat zij leidt tot het promoten van religieuze scholen.

In Frankrijk is de islam gedurende lange tijd de religie van de meerderheid van de 'inheemse' bevolking van de koloniën geweest en is het al decennialang de religie van de overgrote meerderheid van de immigranten, de intern 'gekoloniseerden'. In deze context moet elke vorm van vervolging van de Islamitische religie – numeriek de tweede religie van Frankrijk, maar in status zeer achtergesteld – bestreden worden.

Vergeleken met de religies die al eeuwenlang aanwezig zijn op Franse bodem, is de islam onder-geprivilegieerd. De Islam is het slachtoffer van openlijke discriminatie, bijvoorbeeld wat betreft de locatie van erediensten of de dominante supervisie van de Franse staat die deze – doordrongen van een koloniale houding – aan de islam oplegt. De islam is een religie die dagelijks in de Franse media gedemoniseerd wordt op een manier die gelukkig, na de nazi-genocide en de collaboratie van Vichy-Frankrijk, niet langer mogelijk is met het vorige hoofdslachtoffer van racisme: het jodendom.

Een grote hoeveelheid verwarring, onwetendheid en racisme, verspreid door de media, houdt het beeld van de islamitische religie als intrinsiek ongeschikt voor de moderniteit in stand. Hetzelfde geldt voor de associatie van de islam met terrorisme of het verkeerde gebruik van de term 'islamisme' als een synoniem voor islamitisch fundamentalisme.

Natuurlijk is het officiële en dominante discours niet openlijk vijandig; het probeert, met het oog op de aanzienlijke belangen van Frans kapitaal in de islamitische wereld – olie, wapens, bouw et cetera – zelfs welwillend over te komen. Maar koloniale neerbuigendheid tegenover moslimmannen en -vrouwen is voor hen net zo onuitstaanbaar als openlijke racistische vijandigheid. De koloniale geest is in Frankrijk niet beperkt tot rechts; zij heeft al lange tijd ook wortels in Frans links, doorlopend verscheurd als zij is tussen haar geschiedenis van kolonialisme vermengd met een in essentie

racistisch paternalisme enerzijds en een traditie van militant antikolonialisme anderzijds.

Al aan het begin van de scheiding in de Franse arbeidersbeweging tussen sociaaldemocraten en communisten ontstond er onder de communisten van de metropool zelf een rechtervleugel (en dan noemen we de Franse communisten in Algerije niet eens) die zich in het bijzonder onderscheidde door haar positie wat betreft de koloniale kwestie. Communistisch rechts verzaakte haar antikoloniale plicht toen de opstand in het Marokkaanse Rifgebergte, geleid door de tribale en religieuze voorman Abd el-Krim, in 1925 geconfronteerd werd met Franse troepen. (...)

Voordat zij religieuze vooroordelen onder de immigrantenbevolking gaat bestrijden is het de plicht van marxisten in Frankrijk om onophoudelijk te strijden tegen racistische en religieuze onderdrukking opgelegd door de imperialistische bourgeoisie en door haar staat.

Als de Franse staat zich gaat bemoeien met de manier waarop jonge moslimvrouwen zich kleden en degenen die volharden in het dragen van de islamitische hoofddoek van school uitsluit, als deze het doelwit worden gemaakt van een media- en politieke campagne die geheel buiten proporties is en daarmee haar onderdrukkende karakter onthult en onafhankelijk van haar bedoelingen ervaren wordt als islamofobie of racistisch; als dezelfde staat het welbekende proces van de verspreiding van communale religieuze educatie bevordert door het vergroten van de subsidies aan privé-scholen en daarmee de scheidslijnen tussen de uitgebuite lagen van de Franse bevolking vergroot – in zo'n geval is het de plicht van marxisten om zich resoluut te verzetten.

Dit is wat betreft velen in Frankrijk die zichzelf marxist noemen echter niet het geval geweest. Wat betreft de kwestie van de islamitische hoofddoek komt de mening van de Ligue de l'Enseignement (Bond voor Educatie), wiens toewijding aan secularisme boven elke twijfel verheven is, veel dichterbij werkelijk marxisme dan die van verschillende organisaties die marxisme claimen als hun inspiratiebron. (...)

In haar rapport van 4 november 2003, voorgelegd aan de Commissie voor het toepassen van het principe van secularisme in de Republiek, behandelt de Ligue de l'Enseignement op voorbeeldige wijze de islam en haar vertegenwoordigers in Frankrijk. Om slechts enkele uittreksels hiervan te citeren: 'De tegenstand en de discriminatie die ondervonden worden door de "Moslim bevolkingsgroepen" in de Franse samenleving zijn in essentie niet, zoals zo vaak gezegd, het

resultaat van de gebrekkige integratie van deze bevolkingsgroepen, maar van de opvattingen en houding van de meerderheid die in hoge mate het gevolg zijn van een lange historische erfenis. De eerste hiervan is de weigering om te erkennen welke bijdrage de Arabisch-islamitische beschaving heeft geleverd aan de wereldcultuur en aan onze eigen Westerse cultuur.

‘Aan deze verhulling en afwijzing wordt de koloniale erfenis toegevoegd die drager is van een diepe en langdurige traditie van geweld, ongelijkheid en racisme die benadrukt en versterkt werden door de moeilijkheden van de dekolonisatie en de daarop volgende scheuringen in de Algerijnse oorlog. De etnische, sociale, culturele en religieuze onderdrukking van de inheemse moslimbevolking van de Franse koloniën was een constante praktijk, tot en met het punt dat zij vastgelegd werd in beperkingen met wettelijke status. Daarom werd de islam in de Wet van Scheiding (van Kerk en Staat) van 1905 beschouwd als een element van de persoonlijke status en niet als een religie.

‘Als gevolg van de tegenstand van de koloniale lobby gold gedurende de gehele koloniale periode het principe van secularisme nooit voor de inheemse bevolkingen en hun religie en dit ondanks de verzoeken van de ulema (Moslim geleerden) die begrepen dat secularisme hen vrijheid van religie zou geven. Waarom zouden we dan verbaasd zijn dat gedurende een lange periode voor moslims secularisme gelijk stond aan een koloniale gedachtepolitie! Wat zouden we anders kunnen verwachten dan dat dit beleid diepe sporen heeft nagelaten, zowel op de voormalig gekoloniseerden als op het koloniserende land? Als moslims heden ten dage nog steeds van mening zijn dat de Islam publiek- en privé-gedrag moet reguleren dan is dit omdat Frankrijk en de seculiere Republiek hun dat generaties lang verteld hebben.

‘Dat zoveel Fransen, inclusief sommigen van de best opgeleide personen, mensen die prominente posities innemen, zichzelf laten gaan in het verkondigen van laatdunkende meningen over de islam die in onwetendheid wedijveren met domheid, dan is dat een gevolg van het gegeven dat ze, vaak onbewust, deelnemen aan deze traditie van koloniale minachting.’

Er is een derde aspect dat verhindert dat de islam op voet van gelijkheid behandeld wordt: namelijk dat de islam als een geïmmigreerde religie ook een religie van de armen is. In tegenstelling tot de joods-christelijke traditie, waarvan de volgelingen in Frankrijk onder alle sociale lagen te vinden zijn en in het bijzonder in tegenstelling tot het katholicisme dat historisch altijd geworteld

was in de heersende klasse, behoren Moslims, of zij nu Franse burgers zijn of immigranten die in Frankrijk leven, op het moment voor het overgrote deel tot de onderste sociale lagen.

En daar duurt de koloniale traditie voort, want de culturele onderdrukking van de inheemse bevolkingen kwam bij de economische uitbuiting en dit laatste eiste gedurende lange tijd een zware tol: de eerste generaties immigranten en hun nazaten zijn tegenwoordig de eerste slachtoffers van werkeloosheid en verpaupering in de steden. Het sociale onrecht en de minachting die deze sociale groepen treffen, treft elk aspect van hun bestaan, inclusief de religie. Niemand voelt zich beledigd door de hoofddoeken van schoonmaaksters of kantoorbediendes: pas als zij met trots gedragen worden door studentes of vrouwen met leidinggevende functies, worden ze een bron van onrust. (...)

Met het noemen van 'degenen die het dragen van een religieus symbool tot werktuig willen maken in een politiek gevecht' verwees de Ligue de l'Enseignement natuurlijk naar islamitisch fundamentalisme. De groei van dit fenomeen onder de in het Westen levende moslimbevolking, een verschijnsel dat volgt op haar groei gedurende de laatste 30 jaar in islamitische landen, is in Frankrijk het meest voorkomende argument geweest van de hen die de islamitische hoofddoek willen verbieden.

Dit argument moet serieus genomen worden: net zoals christelijk, joods, hindoe en andere vormen van fundamentalisme die een strikte interpretatie van religie als een levenswijze willen opleggen, is islamitisch fundamentalisme een reële bedreiging voor sociale vooruitgang en emancipatiestrijd. Door met zorg een onderscheid te maken tussen de religie zelf en een fundamentalistische interpretatie hiervan, de meest reactionaire interpretatie van allemaal, is het mogelijk en noodzakelijk om islamitisch fundamentalisme zowel politiek als ideologisch te bestrijden, in islamitische landen evengoed als onder de moslimminderheden in het Westen of elders.

Dit kan echter geen argument zijn voor het verbieden van de islamitische hoofddoek: de Ligue de l'Enseignement heeft dit overtuigend uitgelegd. Meer in het algemeen is islamofobie de beste bondgenoot die islamitisch fundamentalisme zich kan wensen: ze groeien tezamen. Hoe meer links de indruk geeft dat zij deelneemt aan de dominante islamofobie, hoe meer zij de moslimbevolking van zich zal vervreemden en hoe meer dat het werk van de islamitische fundamentalisten zal vergemakkelijken, omdat zij dan de enigen lijken die het protest van bevolkingsgroepen geconfronteerd met 'werkelijke ellende' uiten.

Islamitisch fundamentalisme is heterogeen en er moeten verschillende tactieken gebruikt worden, afhankelijk van de concrete situatie. Als het islamitisch fundamentalistische programma toegepast wordt in een poging van een onderdrukkende mogendheid en haar bondgenoten om de onderdrukking te legitimeren, zoals het geval is met verschillende despoten met een islamitisch gezicht; of als het een politiek wapen is van de reactie in de strijd tegen progressieve krachten, zoals het geval was in de Arabische wereld in de periode van 1950 tot 1970 toen islamitisch fundamentalisme het speerpunt was van de reactionaire oppositie tegen Egyptisch Nasserisme en haar volgelingen – in deze gevallen past slechts onverbiddelijke vijandigheid tegenover de fundamentalisten.

Het is iets anders als islamitisch fundamentalisme de politiek-ideologische koers is voor een zaak die objectief progressief is, een koers die zeker misvormd is, maar die de leegte vult die gecreëerd werd door het falen of uitblijven van linkse bewegingen. Dit is het geval in landen waar islamitische fundamentalisten een buitenlandse bezetting bevechten (Afghanistan, Libanon, Palestina, Irak, et cetera) óf in landen waar zij een etnische of raciale onderdrukking bevechten en zij de wijd verbreide haat tegen een politiek reactionair en onderdrukkend regime belichamen.

Zoals met religie in het algemeen, kan islamitisch fundamentalisme 'tegelijktijd de uitdrukking van werkelijke ellende en een protest tegen werkelijke ellende' zijn, met dien verstande dat in dit geval het protest actief is; het is niet het 'opium' van het volk maar eerder de 'heroïne' gedistilleerd uit de opium die het narcotische effect ervan vervangt door een extatisch resultaat.

In al deze gevallen is het noodzakelijk om tactieken te kiezen die gepast zijn in de strijd tegen de gemeenschappelijke vijand, de onderdrukkende mogendheden. Zonder ooit de ideologische strijd tegen de fatale invloed van islamitisch fundamentalisme op te geven kan het toch noodzakelijk of onvermijdelijk zijn om samen te komen met de islamitische fundamentalisten – hetzij in eenvoudige demonstraties, hetzij in gewapende strijd, al naar gelang de situatie.

Islamitische fundamentalisten kunnen in een strijd objectieve en toevallige bondgenoten zijn van marxisten. Niettemin is het een onnatuurlijk bondgenootschap, tweegeslacht door de omstandigheden. De regels die golden voor veel natuurlijkere bondgenootschappen, zoals deze gesloten werden in de strijd tegen Tsarisme in Rusland, gelden hier nog sterker.

Deze regels werden duidelijk uitgelegd door de Russische marxisten aan het begin van de 20ste eeuw. In zijn voorwoord bij Trotsky's

pamflet 'Voor de negende januari' vatte Parvus ze als volgt samen: 'Om het eenvoudig uit te drukken: in het geval van een gemeenschappelijk gevecht samen met tijdelijke bondgenoten, kunnen de volgende uitgangspunten worden gehanteerd:

- Geen fusie van organisaties. Trek gescheiden op maar sla samen toe;
- Geef onze politieke eisen niet op;
- Verberg belangenverschillen niet;
- Hou een oog op onze bondgenoten net zo goed als op onze vijanden;
- Hecht meer waarde aan het gebruik van de situatie gecreëerd door de strijd dan aan het behouden van een bondgenoot'.

'Parvus heeft gelijk', schreef Lenin in een artikel van april 1905 in de krant Vperiod, 'om de uiterste noodzaak (toepasselijk in herinnering gebracht) dat de organisaties niet moeten fuseren te onderstrepen; dat we gescheiden optrekken maar samen toeslaan; dat we verschillende belangen niet moeten verhullen, dat we onze bondgenoot in het oog moeten houden zoals we zouden doen met een vijand, et cetera.'

De leider van de Bolsjewieken zou deze voorwaarden gedurende de jaren blijven herhalen.

Trotsky verdedigde onvermoeibaar dezelfde principes. In De Derde Internationale na Lenin (1928), in zijn polemiëk over allianties met de Chinese Kuomintang, schreef hij het volgende wat met betrekking tot dit onderwerp zeer toepasselijk is:

'Zoals lang geleden gezegd, puur praktische overeenkomsten, die ons niet in het minst binden en ons geen politieke eisen opleggen, kunnen met de duivel zelf afgesloten worden zolang dat op een bepaald moment het voordeligst is voor ons. Maar het zou in zo'n geval absurd zijn om van de duivel te verlangen dat hij zich tot het Christendom zou bekeren en dat hij zijn hoorns voor vrome daden zou gebruiken. Als we zulke eisen zouden stellen zouden we in werkelijkheid optreden als de advocaten van de duivel en hem smeken om ons zijn peetvaders te laten worden.'

In hun relatie met islamitisch fundamentalistische organisaties doet een aantal trotskisten precies het tegenovergestelde van wat Trotsky voorstond. Niet in Frankrijk waar, zoals al is uitgelegd, de meerderheid van de trotskisten het andere uiterste opgaat, maar aan de andere kant van het kanaal, in Groot-Brittannië.

Brits uiterst-links heeft de verdienste dat zij meer openstond voor de moslimbevolking dan Frans uiterst-links. Het heeft indrukwekkende

mobilisaties georganiseerd tegen de oorlogen in Irak en Afghanistan, waar haar regering aan deelnam, waar in grote getale aan werd deelgenomen door mensen uit de islamitische immigrantengemeenschappen. In de anti-oorlogsbeweging ging zij zo ver dat zij zelfs een bondgenootschap sloot met een moslimorganisatie van fundamentalistische origine, de Muslim Association of Britain (MAB), de Britse tak van de voornaamste 'gematigde' Islamitisch fundamentalistische beweging in het Midden Oosten, de Moslim Broederschap (die in sommige landen vertegenwoordigd is in het parlement).

In principe is er niks tegen een dergelijk bondgenootschap voor duidelijk omschreven doeleinden, in ieder geval zo lang als de bovengenoemde regels strikt in acht genomen worden. De problemen beginnen echter als deze specifieke organisatie, die in het geheel niet typerend is voor de meerderheid van de moslims in Groot-Brittannië, als een geprivilegieerde bondgenoot wordt behandeld.

Britse trotskisten waren in hun bondgenootschap met de MAB in de anti-oorlogsbeweging geneigd het tegenovergestelde te doen van de genoemde regels, dat wil zeggen; 1) het vermengen van spandoeken en protestborden, in zowel de figuurlijke als letterlijke betekenis; 2) het bagatelliseren van de elementen in hun eigen politieke essentie die hun tijdelijke islamitische bondgenoten tegen de borst zouden kunnen stuiten en tenslotte 3) deze tijdelijke bondgenoten te behandelen alsof zij strategische bondgenoten zijn, door hen tot 'anti-imperialisten' te herdopen die de wereld veel eerder in termen van botsende beschavingen dan van klassenstrijd zien.

Deze neiging werd nog verergerd door de overgang van een bondgenootschap in de context van de anti-oorlogsbeweging naar een bondgenootschap op electoraal vlak. Om precies te zijn, de MAB zelf werd geen lid van de door de Britse trotskisten geleide Respect coalitie, aangezien haar fundamentalistische principes haar verbieden een links programma te onderschrijven. Het verbond tussen de MAB en Respect kwam tot uitdrukking in de kandidatuur op de Respect-lijst van een zeer prominente MAB-leider; een voormalige voorzitter en woordvoerder. In de praktijk bereikte het bondgenootschap daarmee een kwalitatief hoger niveau en een die vanuit marxistisch oogpunt ontoelaatbaar is: terwijl het inderdaad legitiem kan zijn om met groepen en/of individuen die in andere opzichten een door en door reactionaire visie op de samenleving hebben, 'puur praktische overeenkomsten' te sluiten die 'ons geen politieke eisen opleggen' behalve dan een streven naar gemeenschappelijke doelen - bijvoorbeeld het uiten van protest

tegen de oorlog die in samenwerking met de Verenigde Staten gevoerd wordt door de Britse regering of tegen de behandeling van het Palestijnse volk – is het voor marxisten geheel onacceptabel om een electoraal verbond – een soort verbond dat een gemeenschappelijke visie op politieke en sociale verandering veronderstelt – met dit soort partners te sluiten.

Het ligt in de aard der dingen dat deelname aan dezelfde electorale lijst als een religieuze fundamentalist, ten onterechte de indruk wekt dat deze is bekeerd tot sociaal-progressieve denkbeelden en de zaak van de emancipatie van arbeiders, mannelijk zowel als vrouwelijk! De inherente logica van dit type alliantie noodt degenen die eraan deelnemen om, geconfronteerd met de onvermijdelijke kritiek van hun politieke concurrenten, hun grote onderlinge verschillen te bagatelliseren of zelfs te verbergen. Zij worden hun advocaat, zelfs hun peetvader, in de sociale beweging. (...)

Electoralisme is een heel kortzichtig beleid. Om een electorale doorbraak te bereiken, spelen Britse trotskisten een spel dat het gevaar loopt de opbouw van radicaal-links in hun land te ondermijnen. Wat hun hiertoe deed besluiten waren bovenal electorale overwegingen, een poging om de stemmen te winnen van aanzienlijke groepen migranten die de oorlogen gevoerd door London en Washington afwijzen (we kunnen er terloops op wijzen dat het bondgenootschap met de MAB tot stand kwam tegen de oorlogen in Afghanistan en Irak, en niet gedurende de Kosovo oorlog, en met goede redenen!)

Dit doel op zich is legitiem zolang het vertaald wordt, zoals wel is gebeurd, in een poging om mannelijke en vrouwelijke arbeiders en jongeren uit migranten-bevolkingen te rekruteren door middel van specifieke aandacht voor de bijzondere vorm van onderdrukking waar zij aan onderworpen zijn en door het promoten van linkse mannelijke en vrouwelijke activisten afkomstig uit deze gemeenschappen, in het bijzonder door hen op goede plaatsen op de verkiezingslijst te zetten – kortom alles wat Frans uiterst-links niet heeft gedaan.

Maar door de keuze te maken om zich – ook al is het op beperkte wijze – electoraal te verbinden met een fundamentalistische organisatie als de MAB, fungeert Brits uiterst-links als een opstapje voor de groei van de MAB in migrantengemeenschappen terwijl zij gezien zou moeten worden als een rivaal die op ideologisch vlak bestreden, en op organisatorisch vlak beperkt, moet worden. Vroeg of laat zal deze alliantie een struikelblok tegenkomen en in stukken uiteen spatten. Trotskisten zullen dan degenen die zij in ruil voor electorale winst hielpen te groeien, tegenover zich vinden en het is

helemaal niet zeker hoeveel van de winst te danken was aan hun fundamentalistische partners. (...)

Radicaal links, aan beide zijden van het Kanaal, moet terugkeren naar een houding die overeenkomt met het marxisme dat zij verkondigt. Doet zij dit niet, dan bestaat het risico dat de invloed van de fundamentalisten over de moslimbevolking een niveau zal bereiken dat zeer moeilijk te overwinnen zal zijn. De afstand tussen deze bevolkingsgroep en de rest van de mannelijke en vrouwelijke arbeiders in Europa zal dan toenemen terwijl het bouwen van bruggen één van de voorwaarden is voor een gemeenschappelijke strijd van de arbeiders tegen het kapitalisme.

Elf stellingen over de huidige opleving van islamitisch fundamentalisme

1 februari 1981

I. De omvang en de verscheidenheid die de opleving van Islamitisch fundamentalisme, die het begin van het laatste kwart van de twintigste eeuw markeerde, sluit overhaaste en generaliserende gissingen uit. Het zou een grote fout zijn om het katholicisme van de Poolse arbeiders gelijk te stellen aan dat van het reactionaire regime van Franco in Spanje, maar evengoed moeten we de gemeenschappelijke kenmerken in de agrarische geschiedenissen van Spanje en Polen of de overeenkomsten in politieke en ideologische inhoud tussen hun respectievelijke katholicisme niet uit het oog verliezen.

Net zo goed verbiedt analytische voorzichtigheid ons om sterk uiteenlopende fenomenen als de opleving van geestelijke en/of politieke, islamitische bewegingen in Egypte, Syrië, Tunesië, Turkije, Pakistan, Indonesië of Senegal, Zia Ul-Haq's militaire dictatuur in Pakistan of die van Kadhafi in Libië, de machtsovernames door Iraanse sjiiitische geestelijken of door Afghaanse guerrilla's allemaal onder dezelfde noemer te brengen.

Ook verschijnselen die oppervlakkig gezien identiek zijn, zoals de successen van één en dezelfde beweging - de Moslim Broederschap - in Egypte en Syrië, verschillen in hun onderliggende politieke inhoud en functie, bepaald als deze is door hun verschillende doelen op korte termijn. Afgezien van hun overeenstemming in geestelijke aangelegenheden en belangrijker dan hun gedeelde visie op dagelijkse kwesties, en ondanks hun gelijkaardige, zelfs identieke benamingen en organisatievormen, blijven islamitische bewegingen in de kern politieke bewegingen. Ze zijn dus de uitingen van specifieke sociaal-politieke en zeer aardse belangen.

II. Er heeft geen plotselinge uitbraak van de islam in politieke kwesties plaatsgevonden, islam en politiek zijn altijd al onafscheidelijk geweest aangezien de islam een politieke religie is, in de etymologische zin van het woord. Dat betekent dat de eis van scheiding tussen kerk en staat in islamitische landen meer is dan slechts een seculiere eis, het is een openlijk antireligieuze eis. Dit is een deel van de verklaring waarom, met uitzondering van het Kemalisme in Turkije, geen enkele van de voornaamste stromingen van burgerlijk of kleinburgerlijk nationalisme op islamitische bodem

oproepen tot secularisme. Wat elders een elementaire democratische taak is, de scheiding van kerk en staat, is in islamitische landen en vooral in het Midden-Oosten, zo radicaal, dat het zelfs voor de 'dictatuur van het proletariaat' een zware taak zou zijn. Andere klassen zijn er niet toe in staat.

Bovendien hebben de democratische klassen in islamitische gemeenschappen in het algemeen geen of nauwelijks interesse getoond in het aanvechten van hun eigen religie. In feite werd de islam in de twintigste eeuw niet beschouwd als het ideologische cement van verouderde feodale of semi-feodale klassenstructuren in moslim-samenlevingen. De Islam werd gezien als een essentieel element van de nationale identiteit, bespot door een christelijke of zelfs atheïstische onderdrukker.

Het is geen toeval dat Turkije de enige islamitische samenleving is die in de twintigste eeuw niet aan directe buitenlandse overheersing onderworpen werd. Mustafa Kemal was een uitzondering onder zijn verwanten. Hij voerde zijn voornaamste strijd niet tegen kolonialisme of imperialisme maar tegen het Sultanaat, een combinatie van wereldse en spirituele macht - het Kalifaat. Aan de andere kant had Nasser, hoe radicaal zijn burgerlijk nationalisme ook was, er alle belang bij om zich met de islam te vereenzelvigen in zijn voornaamste gevecht, dat tegen het imperialisme. Te meer daar dit een eenvoudige manier was om zowel zijn rechter- als linker-flank af te dekken.

III. Deze stellingen gaan niet over de islam als een (hoofd-)bestanddeel in de ideologie van nationalistische stromingen. De tijd van deze soort islam is voorbij, net als de stromingen die zich ermee identificeerden. Meer in het algemeen zullen we onderscheid maken tussen het gebruik van de islam als een van verschillende manieren om een nationale, communautaire of zelfs sektarische identiteit te doen gelden aan de ene kant, en aan de andere kant een islam die beschouwd wordt als een doel op zich, een totaal, algemeen doel, een uniek en exclusief programma. 'De koran is onze grondwet' verklaarde Hassan al-Banna, stichter van de Moslim Broederschap in 1928. De islam die ons hier interesseert is de islam die verheven is tot een absoluut principe waar elke eis, elk gevecht en elke hervorming aan ondergeschikt is. Dit is de islam van de Moslim Broederschap, van de Jamaat-i-Islami, van de verschillende ulema-associaties en de beweging van Iraanse ayatollahs die tot uiting komt in de 'Islamitische Republiek van Iran'.

De gemeenschappelijke noemer van deze verschillende bewegingen is islamitisch fundamentalisme, dat wil zeggen, de wens om terug te

keren naar de islam, het verlangen naar een islamitisch Utopia, dat overigens niet beperkt kan blijven tot een enkele natie maar dat alle islamitische volkeren of zelfs de gehele wereld moet omvatten. Het is in deze geest dat Bani Sadr in 1979 aan An-Nahar, een krant uit Beiroet, verklaarde dat ayatollah Khomeini een 'internationalist' is, en een tegenstander van 'islamitische stalinisten die islam in één land willen opbouwen' (sic!). Dit 'internationalisme' is ook zichtbaar in de manier waarop al deze bewegingen zich over hun oorspronkelijke landsgrenzen uitstrekken en/of meer of minder nauwe banden met elkaar onderhouden. Allemaal wijzen zij nationalisme in de strikte zin af en beschouwen nationalistische stromingen, ook degenen die claimen islamitisch te zijn, als rivalen of zelfs tegenstanders. Zij verzetten zich tegen buitenlandse onderdrukking of de nationale vijand in naam van de islam, niet uit naam van een 'nationale' verdediging.

Voor Khomeini vertegenwoordigen de Verenigde Staten dus niet zozeer 'imperialisme' maar vormt zij de 'Grote Satan'; Saddam Hussein is bovenal een 'atheïst', een 'ongelovige'. Wat betreft alle stromingen in kwestie is de Israëliische staat niet zozeer een zionistische bezetter van Palestijns grondgebied maar de 'Joodse bezetter van heilige islamitische grond.'

IV. Hoe progressief, nationaal, en/of democratisch de objectieve betekenis van de strijd van verschillende Islamitische fundamentalistische bewegingen ook is, dit kan niet verhullen dat hun ideologie en programma per definitie reactionair is. Wat voor ander programma dan een reactionaire utopie streeft naar de opbouw van een islamitische staat, geheel gemodelleerd naar de zevende eeuw? Wat voor andere soort ideologie dan een bij uitstek reactionaire utopie streeft naar het herstel van een dertien eeuwen oud bestel? Daarom is het verkeerd en absurd om islamitische fundamentalistische bewegingen als burgerlijk te definiëren, ongeacht hoezeer hun strijd hen soms tot bondgenoten van delen van of van hun hele bourgeoisie maakt. Het is even verkeerd om hen als revolutionair te kenschetsen zodra zij in conflict raken met dezelfde bourgeoisie.

Wat betreft de aard van hun programma en ideologie, hun sociale samenstelling en zelfs de sociale afkomst van haar oprichters zijn islamitisch fundamentalistische bewegingen kleinburgerlijk. Ze verbergen hun afkeer van de vertegenwoordigers van het grootkapitaal net zo min als hun afkeer van vertegenwoordigers van de arbeidersklasse, en hun haat tegen imperialistische landen net zo min als die tegen 'communistische' landen. Ze staan vijandig

tegenover de twee uiteinden van de industriële samenleving waar zij door bedreigd worden: de bourgeoisie en het proletariaat. Ze voldoen aan de in het Communistisch Manifest gegeven omschrijving van de kleinburgerij:

'De middenklassen, de kleine industrieel, de kleine koopman, de handwerksman, de boer, zij allen strijden tegen de bourgeoisie om hun bestaan als middenstand voor de ondergang te behoeden. Zij zijn dus niet revolutionair maar conservatief. Erger nog, zij zijn reactionair, want zij trachten het rad der geschiedenis terug te draaien.'

De kleinburgerlijke islamitische reactie vind haar ideologen en leidende elementen zowel onder de 'traditionele intellectuelen' van de moslim genootschappen, ulemas, et cetera. als onder de lagere geledingen van de 'organische intellectuelen' van de bourgeoisie, namelijk diegene afkomstig uit de kleine burgerij die gedoemd zijn daar te blijven: in het bijzonder leraren en kantoorklerken. In een periode van opgang boekt islamitisch fundamentalisme veel succes in het rekruteren op universiteiten en andere instituten die 'intellectuelen' produceren en waar de studenten sterker beïnvloed worden door hun sociale afkomst dan door een hypothetische en vaak zeer onzekere toekomst.

V. In landen waar de islamitisch fundamentalistische reactie er in geslaagd is een massabeweging te worden en waar zij nu de wind in de zeilen heeft, kent de beroepsbevolking een relatief groot aandeel van de middenklassen zoals gedefinieerd in het Communistisch Manifest: kleine industrieën, kooplui, handwerkslieden en boeren. Niettemin mobiliseert elke uitbraak van islamitisch fundamentalisme niet alleen een groter of kleiner deel van deze middenklassen, maar ook delen van andere klassen, die onder druk van kapitalistische oorspronkelijke accumulatie en verarming voortgekomen zijn uit de middenklassen.

Fundamentalistische propaganda vindt vooral een gewillig oor onder delen van het proletariaat waarvan de proletarisering slechts recent heeft plaatsgevonden, in het bijzonder onder delen van het sub-proletariaat die door het kapitalisme zijn beroofd van hun eerdere kleinburgerlijke status.

Dit is de sociale basis van het Islamitisch fundamentalisme, haar massa-aanhang. Maar deze sociale basis steunt niet automatisch de religieuze reactie op de manier waarop de bourgeoisie haar eigen programma steunt. Ongeacht hoe sterk de religieuze gevoelens onder bevolking ook zijn, er is, ook al is de religie de islam, een

kwalitatieve sprong tussen het delen van deze gevoelens naar het beschouwen van religie als een werelds Utopia. Om het opium van het volk in ons tijdperk van automatisering opnieuw een efficiënt stimulerend middel te laten worden moeten mensen daadwerkelijk geen ander alternatief hebben dan zich over te leveren aan de goddelijke genade. Het minste wat men zeggen kan over de islam is dat haar praktische relevantie niet meteen zichtbaar is!

Islamitisch fundamentalisme werpt in werkelijkheid meer vragen op dan zij beantwoordt. Alhoewel islamitische wetgeving enkele eeuwen jonger is dan de Romeinse, is zij het product van een samenleving die beduidend minder ontwikkeld was dan die van het oude Rome. (De Koran is grotendeels geïnspireerd op de Thora, net zoals de Arabische leefwijze sterk leek op de Hebreeuwse). Afgezien van het probleem van het bij de tijd brengen van een dertien eeuwen oude wetgeving is er ook de kwestie van de uitvoering ervan.

Anders gezegd, zelfs de meest orthodoxe moslimfundamentalist kan niet alleen met producten van exegese reageren op problemen voortgebracht door een moderne samenleving, tenzij deze producten volledig willekeurig worden en daarmee ook een bron van onenigheid onder de exegeten. Er zijn daarom evenveel interpretaties van de islam als er lezers zijn. De kern van de islamitische religie waar alle moslims het over eens kunnen zijn, beantwoordt op geen enkele wijze aan de dringende materiële behoeften van de kleinburgerij, nog afgezien van de vraag of deze aan hun spirituele behoeften kan voldoen. Islamitisch fundamentalisme is in geen enkel opzicht het meest geschikte programma voor het bevredigen van de aspiraties van de sociale lagen waar zij aantrekkingskracht op uitoefent.

VI. De sociale basis zoals hierboven beschreven, kent een buitengewone politieke flexibiliteit. Het citaat uit het Communistisch Manifest beschrijft niet een vaststaande houding van de middenklassen maar slechts de werkelijke inhoud van haar strijd tegen de bourgeoisie als er een worsteling is, als zij zich daadwerkelijk tegen de bourgeoisie keert. Voordat zij tegen de bourgeoisie streden waren de middenklassen haar bondgenoten in de strijd tegen feodalisme; voordat zij poogden het rad van de geschiedenis terug te draaien droegen zij bij aan haar voortgang. De middenklassen vormen in de eerste plaats de sociale basis van de democratische revolutie en de nationale strijd.

In achtergebleven, afhankelijke samenlevingen zoals de moslim-samenlevingen spelen de middenklassen nog steeds deze rol zolang de taken van de nationale en democratische revolutie nog min of meer onvoltooid op de agenda staan. Zij zijn de meest vurige

supporters van welk burgerlijk leiderschap dan ook - en nog meer van elk willekeurig kleinburgerlijk leiderschap - dat zich sterk maakt voor deze taken. De middenklassen zijn bij uitstek de sociale basis van het Bonapartisme van de opkomende bourgeoisie. Grote delen van de middenklasse trekken pas dan hun eigen plan als de burgerlijke of kleinburgerlijke leiders die nationale en democratische taken op zich genomen hadden, tegen hun eigen grenzen oplopen en hun geloofwaardigheid verliezen.

Zolang een opgaand kapitalisme de middenklassen mogelijkheden voor opwaartse sociale mobiliteit lijkt te bieden, zolang hun omstandigheden van bestaan zich aan het verbeteren zijn, zullen zij de status quo natuurlijk niet in twijfel trekken. Zelfs gedepolitiseerd of apathisch spelen zij in burgerlijke samenlevingen normaliter de rol van de 'zwijgende meerderheid'. Maar zodra de kapitalistische omvorming van de samenleving met al haar gewicht op haar drukt - de druk van nationale en internationale wedijver, inflatie en schulden - gaan de middenklassen een indrukwekkende bron van verzet tegen de heersende orde vormen. Dan zijn ze bevrijd van overheersing door de bourgeoisie en des te indrukwekkender omdat het geweld en de woede van kleinburgers in nood zonder weerga is.

VII. Maar ook in dat geval is het niet onvermijdelijk dat de kleinburgerij de kant van de reactie kiest, hoezeer zij ook vertrappt wordt in de kapitalistische samenleving en hoezeer zij ook teleurgesteld is in burgerlijk en kleinburgerlijke democratisch-nationalistisch leiderschap. Er is altijd nog een andere optie, in theorie tenminste. De middenklassen worden geconfronteerd met de keuze tussen reactie en revolutie. Ze kunnen zich met de revolutionaire strijd tegen de bourgeoisie verbinden, zoals het Communistisch Manifest voorzag:

'Zijn ze [de middenklassen] revolutionair, dan zijn ze het met het oog op de hun wachtende overgang naar het proletariaat, dan verdedigen zij niet hun tegenwoordige maar hun toekomstige belangen, dan verlaten zij hun eigen standpunt om zich op dat van het proletariaat te stellen.'

In de achtergebleven en afhankelijke samenlevingen, die door het Communistisch Manifest genegeerd werden, hebben de middenklassen absoluut geen behoefte om hun eigen standpunt te verlaten en zich onder proletarische leiding te plaatsen.

Integendeel, door de taken van de middenklassen, in het bijzonder de nationale en democratische taken, op zich te nemen kan het proletariaat erin slagen hen voor haar kant te winnen. Maar als het

proletariaat het vertrouwen van de middenklassen wil winnen, heeft zij in de eerste plaats zelf een geloofwaardige leiding nodig, een leiding die zich zowel praktisch als politiek bewezen heeft. Als aan de andere kant een leiding met een meerderheid in de arbeidersklasse zichzelf in diskrediet heeft gebracht op het vlak van de nationaaldemocratische strijd (ondertussen haar meerderheid behoudend dankzij haar vakbondsposities of domweg door het ontbreken van een alternatief) en zich zwak toont tegenover de gevestigde orde of als zij, nog erger, de gevestigde orde steunt, dan zullen de middenklassen werkelijk geen ander keuze hebben dan te luisteren naar de stem van kleinburgerlijke reactie – zelfs als deze zo ondoordringend is als een islamitische reactie – en misschien gehoor geven aan haar oproepen.

VIII. Alle landen waar islamitisch fundamentalisme aanzienlijk aan invloed heeft gewonnen, vooral in Egypte, Syrië, Iran en Pakistan, voldoen aan de boven beschreven criteria.

In Tunesië en Libanon belemmert de vergevorderde 'verwestering' van de samenleving de voortgang van islamitisch fundamentalisme, die niettemin reëel is. In al deze landen is de levensstandaard van de middenklassen duidelijk verslechterd in de laatste jaren. Zelfs al zijn sommige van de landen zelf olie-exporteurs, een losgeslagen inflatie is het enige effect dat de enorme verhogingen van olieprijs had op de eigen middenklassen.

Bovendien zijn burgerlijke en kleinburgerlijke democratisch-nationalistische leidingen in deze landen in het algemeen in diskrediet gebracht. In alle vier de landen hebben democratisch-nationalistische leidingen de test van controle van de staatsmacht ondergaan. Al deze leidingen hadden, toen zij trachtten hun democratisch nationale programma's door te voeren op bepaalde momenten in hun geschiedenis vrijwel unanieme steun van de middenklasse. Sommige kwamen een heel eind, in het bijzonder Egypte en landen onder Egyptische invloed waar Nasser het politieke landschap domineerde. Nationalisten waren lange tijd in staat aan de macht blijven, of zijn dat nog steeds – in het tweede geval omdat zij hun macht te danken hebben aan het leger.

In Iran en Pakistan, waar de nationalisten een burger-regering vormden, veegde het leger hen al snel weg; Mossadegh en Bhutto kenden een tragisch einde. In ieder geval, in alle vier de landen is de uitvoering van het nationaaldemocratische programma, ook als men rekening houdt met het raamwerk en de beperkingen van een burgerlijke staat, zeer beperkt gebleven. Zelfs in Iran, waar de periode van Mossadegh slechts kort duurde, nam de Shah het op

zich, op advies van zijn Amerikaanse mentors, om met zijn pseudo-Bismarckiaanse methodes te doen waar elders de verenigde inspanningen van Ropespierres en Bonapartes voor nodig waren.

Anderzijds zijn de enige politieke organisaties van de arbeidersklasse van enige belang in de regio, stalinistische partijen. Ook als deze maar iets betekenen, hebben zij zichzelf volledig in diskrediet gebracht met een lange geschiedenis van het uitverkopen van sociale strijd en het sluiten van deals met de status quo. Dus toen onvrede de kop begon op te steken in de middenklassen van de vier genoemde landen was er geen enkele arbeiders-, burgerlijke- of kleinburgerlijke organisatie die hiervan kon profiteren. De weg voor kleinburgerlijke Islamitische fundamentalistische reactie lag wijd open.

In tegenstelling hiermee kon in Algerije, Libië en Irak, waar het verlichte despotisme van een burgerlijke of kleinburgerlijke nationalistische bureaucratie brede delen van de middenklasse in staat stelde te profiteren van de olierijkdom, islamitisch fundamentalisme beperkt worden gehouden. Kadhafi is, in tegenstelling tot wat gedacht wordt, geen fundamentalist in de strikte zin van het woord. Tot op zekere hoogte was hij een fundamentalist gedurende de eerste jaren van zijn kleinburgerlijke dictatuur en werd daarmee een soort voorloper van de huidige opleving en zelfs één van haar voornaamste aanstichters. Zijn hierop volgende radicalisering reikte zo ver dat zij ook de islam omvatte, die hij beweerde te hervormen. De Moslim Broederschap bestaat in Libië en wordt daar onderdrukt.

IX. Hoewel islamitisch fundamentalisme belangrijke vorderingen heeft gemaakt in Egypte, Syrië, Iran en Pakistan, verschilt de vorm en reikwijdte hiervan per land evenzeer als haar politieke inhoud en functie. In Syrië vormt de fundamentalistische beweging de belangrijkste oppositie tegen het ondergaande Bonapartisme van de burgerlijke Baath-bureaucratie waar zij een strijd op leven en dood tegen voert. Syrische fundamentalisten hebben kunnen profiteren van het feit dat de regerende Baath-elite tot een religieuze minderheid behoren - de alawieten. Het krankzinnige, puur reactionaire karakter van het programma van de Syrische fundamentalisten beperkt hun kansen om de macht te grijpen echter tot bijna nul. Op basis van een dergelijke programma kunnen zij niet de krachten mobiliseren die nodig zijn om de Baath-dictatuur omver te werpen. Nog minder zijn zij in staat om zelfstandig een land te besturen dat gebukt gaat onder zulke ingewikkelde economische en sociale problemen als Syrië. De fundamentalistische beweging in

Syrië is dus gedoemd tot samenwerking met de bezittende klassen van Syrië (bourgeoisie en landbezitters). De fundamentalisten zijn niks anders, en kunnen niks anders zijn, dan hun instrument.

Ook in Egypte is de kans op een zelfstandige machtsovername door de fundamentalisten klein en wel om dezelfde redenen als in Syrië. Bovendien heeft de Egyptische fundamentalistische beweging minder invloed dan de Syrische. In allebei deze landen zijn de fundamentalistische bewegingen getemperd in een lange strijd tegen progressieve regimes wat hun reactionaire karakter nog verder benadrukte.

Bovendien: de reikwijdte van Egypte's economische problemen maakt de fundamentalistische gooi naar de macht nog ongeloofwaardiger. De Egyptische bourgeoisie is zich hier terdege van bewust en is daarom zeer welwillend tegenover de fundamentalistische beweging. In de ogen van de bourgeoisie vormen de fundamentalisten een ideale 'vijfde colonne' in de sociale bewegingen - een bijzonder effectief 'tegengif' tegen links. Daarom is de Egyptische bourgeoisie in het geheel niet verontrust door pogingen van de fundamentalisten om links te overtreffen op de twee favoriete punten van links: de nationale en de sociale kwestie: elke vooruitgang gemaakt door de fundamentalisten op deze punten betekent evenredige verliezen voor links. [Dit werd geschreven voordat een islamitisch fundamentalistische activist in oktober 1981 Anwar al-Sadat vermoordde. Egyptisch links werd verpletterd in de jaren tachtig terwijl de radicale randen van de fundamentalisme-beweging zich gewelddadig verzetten tegen het regime.] De houding van de Egyptische bourgeoisie ten opzichte van de fundamentalistische beweging is vergelijkbaar met die van elke andere bourgeoisie in diepe crisis ten opzichte van uiterst rechts en fascisme.

De Pakistaanse situatie verschilt hierin van de Egyptische, dat de Pakistaanse fundamentalistische beweging zich voornamelijk onder reactionaire regimes heeft geconsolideerd. Dit heeft haar in staat gesteld om gedurende lange tijd elementen van het nationaaldemocratische programma over te nemen en zodoende een geloofwaardige oppositie tegen de gevestigde orde te vormen. Maar gedurende dezelfde tijd waren burgerlijke democratisch-nationalistische stromingen in de oppositie meer geloofwaardig en daarom meer invloedrijk, dan de fundamentalisten. Slechts toen Bhutto, in een indrukwekkend staaltje van historische versnelling verschillende etappes in een op Nasser lijkende evolutie afsneed en alras brede lagen van de bevolking van zich vervreemde door verstrikt te raken in zijn eigen tegenstellingen, kwam de weg vrij voor

extreemrechts, gedomineerd door de fundamentalistische beweging (aangezien Pakistaans uiterst links van geen betekenis was). Bhutto's bankroet was zo overduidelijk dat de fundamentalisten er in slaagden een enorme massabeweging tegen hem te mobiliseren. De staatsgreep van het leger was bedoeld om te verhinderen dat deze beweging Bhutto ten val zou brengen (zoals in Iran was gebeurd) en om de 'chaos' die hiervan het gevolg zou zijn te voorkomen. Teneinde de sympathie van de fundamentalisten te winnen nam de reactionaire burgerlijke militaire dictatuur hun project van Islamitische hervormingen over en gebruikte deze in haar eigen voordeel. Vandaag de dag rekent zij op de fundamentalisten om af te rekenen met elke 'progressieve' oppositie tegen haar bewind, inclusief die van de partij van wijlen Bhutto.

In de drie hierboven geanalyseerde gevallen heeft de fundamentalistische beweging gefunctioneerd als niet meer dan een verlengstuk voor de reactionaire bourgeoisie. Maar Iran is een ander geval.

X. In Iran werd de fundamentalistische beweging, voornamelijk vertegenwoordigd door de fundamentalisten onder de sjiiitische geestelijken, gevormd in een lange en bittere strijd tegen het bij uitstek reactionaire, door het imperialisme gesteunde, regime van de Shah. Het trieste historische bankroet van het Iraanse burgerlijke nationalisme en stalinisme is te goed bekend om hier nu te behandelen. Als gevolg van deze uitzonderlijke combinatie van historische factoren kon de Iraanse fundamentalistische beweging de voorhoede worden van de strijd voor de twee onmiddellijke taken van de nationaaldemocratische revolutie in Iran; het omverwerpen van de Shah en het afbreken van de banden met het VS-imperialisme.

Dit werd bovendien mogelijk gemaakt omdat deze twee taken geheel in overeenstemming waren met de in het algemeen reactionaire aard van Islamitisch fundamentalisme. Terwijl de sociale crisis in Iran zich dus verdiepte naar het punt dat aan de voorwaarden voor het omverwerpen van de Shah voldaan was en de afkeer van de middenklassen van hem een kookpunt bereikte, slaagde de fundamentalistische beweging, gepersonifieerd door Khomeini, erin de immense kracht van de in het nauw gedreven middenklassen en het sub-proletariaat te bundelen en het regime een aantal zware klappen toe te brengen. De vastbeslotenheid van de fundamentalisten om ongewapend te blijven was bijna suïcidaal, een prestatie waar alleen een mystieke beweging toe in staat is. De Iraanse fundamentalistische beweging slaagde erin om het eerste stadium van een nationaal democratische revolutie uit te voeren.

Maar het fundamentalistische karakter van de revolutie kreeg al snel de overhand.

In zekere zin is de Iraanse revolutie een permanente revolutie in omgekeerde richting. Begonnen als een nationaaldemocratische revolutie had zij onder proletarische leiding kunnen overgaan in een socialistische transformatie. De fundamentalistische, kleinburgerlijke leiding van de revolutie verhinderde dit echter en leidde daarentegen de revolutie in een reactionaire, regressieve richting. De revolutie van februari 1979 leek verbazingwekkend sterk op februari 1917 – twee identieke vertrekpunten voor diametraal tegenovergestelde processen. Oktober 1917 maakte het de Russische democratische revolutie mogelijk om haar logische conclusie te bereiken, in Iran verraadde de fundamentalistische leiding de democratische inhoud van de revolutie. De Russische Bolsjewieken vervingen de Grondwetgevende Vergadering, na gevochten te hebben om deze bij elkaar te krijgen, door de bij uitstek democratische macht van de sovjets; de ayatollahs vervingen de Grondwetgevende Vergadering, die ook zij bovenaan de lijst van hun eisen hadden gezet, maar nooit het daglicht lieten zien, door een reactionaire karikatuur: de Islamitische 'Vergadering van experts'. Het verschillende lot van deze door beide revoluties gedeelde eis laat mooi het tegenovergestelde karakter van de leidingen en de richtingen die zij kozen zien.

Wat betreft de democratische organisatievormen die opkwamen in de loop van de Iraanse februari, de Islamitische leiding kapselde deze in. De Iraanse raden (shoras) waren bepaald geen sovjets! En wat betreft de nationale kwestie, het proletarische internationalisme van de Bolsjewieken maakte emancipatie van de onderdrukte naties van het Russische rijk mogelijk, het Islamitische 'internationalisme' van de ayatollahs bleek niets anders dan een vroom voorwendsel voor de bloedige onderdrukking van de minderheden in het Perzische rijk. Het lot van vrouwen in de twee revoluties is al evenzeer bekend.

De fundamentalistische Iraanse leiding bleef slechts op een punt trouw aan het nationaaldemocratische programma: de strijd tegen het VS-imperialisme. Maar het bleef trouw aan dit punt op haar geheel eigen wijze. Door de vijand niet te benoemen als imperialisme maar als 'het Westen' of zelfs de 'Grote Satan', riep Khomeini op tot het weggooien van de baby met het badwater, of beter gezegd, de baby nog voor het badwater. Hij schreef alle politieke en sociale verworvenheden van de burgerlijke revolutie, inclusief democratie en zelfs marxisme, wat hij (terecht) beschouwde als het product van een (zogenaamd 'Westerse') industriële beschaving, toe aan het gehate 'Westen'. Hij riep de Iraniërs op hun samenleving te zuiveren van deze plagen, ondertussen de voornaamste banden tussen Iran en het

imperialisme negerend, namelijk de economische banden. De affaire met de Amerikaanse ambassade, de manier waarop deze werd afgehandeld, leverde Iran niks op. Uiteindelijk bleek het een zeer kostbare aangelegenheid, slechts winstgevend voor Amerikaanse banken. Hoe de fundamentalistische dictatuur zich ook ontwikkelt, nu al heeft zij bewezen een groot obstakel te zijn voor de ontwikkeling van de Iraanse revolutie.

Bovendien, haar evolutie is onzeker. Nog afgezien van de uitzonderlijke combinatie van omstandigheden zoals hierboven beschreven, bestaat er een fundamenteel verschil tussen Iran en de drie eerder genoemde landen: Iran kan zich de 'luxe' van een experiment met een autonoom, kleinburgerlijk fundamentalistisch regime veroorloven. Haar olierijkdom verzekert Iran van een positieve betalingsbalans en budget. Maar tegen welke prijs en voor hoe lang? De economische balans van twee jaar fundamentalisme aan de macht is al negatief vergeleken met eerdere jaren. Bovendien, het inconsequente karakter van het fundamentalistische programma en de grote verscheidenheid van de sociale lagen die zich ermee identificeren en het al naar gelang hun eigen wensen interpreteren, uit zich in een veelvuldigheid van rivaliserende en antagonistische machtscentra. Slechts Khomeini's overwicht stelde hen in staat om zo lang een façade van eensgezindheid op te houden.

XI. Islamitisch fundamentalisme is een van de meest gevaarlijke vijanden van het revolutionaire proletariaat. Onder absoluut alle omstandigheden is het noodzakelijk om te vechten tegen haar 'reactionaire en middeleeuwse invloed', zoals de 'Theses over de nationale en koloniale kwestie' die aangenomen werden op het tweede congres van de Communistische Internationale zoveel jaren geleden al stelden. Zelfs in een geval als Iran, waar voor een bepaalde periode de fundamentalistische beweging nationaaldemocratische taken op zich neemt, is het de plicht van revolutionaire socialistten om onophoudelijk te strijden tegen de invloed die zij heeft op de strijdende massa's. Gebeurt dit niet, en bevrijden zij zich niet op tijd, dan zullen dezelfde massa's zeker de prijs betalen. Terwijl zij strijden tegen de gezamenlijke vijand moeten revolutionair socialistten arbeiders waarschuwen tegen elke poging om hun strijd in een reactionaire richting om te buigen. Elk falen in deze elementaire opgaven is niet alleen een fundamentele zwakheid maar kan ook leiden tot opportunistische vergissingen.

Aan de andere kant, zelfs als islamitisch fundamentalisme puur reactionaire vormen aanneemt, moeten revolutionair socialistten voorzichtig en tactisch optreden in hun strijd ertegen. In het

bijzonder moeten zij vermijden om in de fundamentalisme-val van twisten over religieuze kwesties te trappen. Ze moeten zich strikt beperken tot de nationale, democratische en sociale kwesties. Ze mogen niet uit het oog verliezen dat een deel, vaak een groot deel, van de mensen onder Islamitisch fundamentalistische invloed voor de zaak van de arbeiders gewonnen kan en moet worden. Tegelijkertijd moeten revolutionair socialistten zich zonder enige twijfel uitspreken voor een seculiere samenleving, een grondbeginsel van het democratische programma. Ze kunnen hun atheïsme bagatelliseren maar nooit hun secularisme, tenzij ze Marx wensen te vervangen door Mohammed!

Grenzeloos geschriften

1. Vakbondswerk aan de basis
2. De strijd voor een echt nieuwe vakbeweging
3. Links en de Syrische revolutie
4. Wat is ecosocialisme
5. Democratisering van de economie
6. De lange mars van de SP
7. De vakbond terug aan de leden
8. De wortels van vrouwenonderdrukking
9. Nieuw rechts in Nederland
10. Kapitaal en ongelijkheid, over het werk van Piketty
11. Kobani: de Syrische revolutie en de Koerdische beweging
12. Onze vakbeweging
13. Socialisten in de vakbeweging
14. Racisme, antisemitisme, zionisme
15. Islamitisch fundamentalisme, de Arabische Lente en links
16. Syrië en de linkse beweging

Borderless papers

1. The New Right in the Netherlands
2. The Long March of the SP

Islamitisch fundamentalisme, de Arabische Lente en links

De grondtroepen van het islamitisch fundamentalisme zijn mensen die reageren op de gevolgen van het kapitalisme, de imperialistische overheersing en de imperialistische oorlogen. Maar ze reageren er op een reactionaire manier op. Zij geloven dat de oplossing het herstel van een vorm van bestuur is die volstrekt inadequaat is in onze tijd en daarmee klampen ze zich vast aan een zeer reactionair perspectief.

In het Midden-Oosten staat links tegenover het islamitisch fundamentalisme als één van de twee belangrijke polen van reactionaire politiek. De regeringen en hun bondgenoten vormen de andere pool.

De geschiedenis laat zien dat als er een progressieve stroming is met enige geloofwaardigheid, het fundamentalisme doeltreffend bestreden kan worden. De zwakte van links is omgekeerd evenredig met de kracht van het islamitisch fundamentalisme. Wat één van de twee stromingen wint, verliest de andere.

Links moet een correcte houding van verzet aannemen tegenover beide contrarevolutionaire polen, vertegenwoordigd door het regime aan de ene kant en de islamitische fundamentalistische krachten aan de andere kant en een derde pool proberen op te bouwen die zich in gelijke mate tegen beide verzet.

